جووت ستاندارده‌که‌ی ئه‌میری حه‌سه‌نپور و ئه‌فسانه‌کانی – سوداد ڕەسووڵ

لە ئەرشیڤی دەنگەکانەوە ٢٠١٠…. هەرجارەو بابەتێک

بۆ خوێندنەوەی ئەم بابەتە بە PDF کلیکی ئێرە بکەن …..

پرۆسەی بە ستاندارد بوون لە هەر زمانێک لە قۆناغێکی مێژوویی دەست پێدەکات، پاش ئەوەی یەکێک لە لەهجەکانی ئەو زمانە دەبێت بە زمانی نووسین و ئەدەب. ئەو لەهجەیە بە رادەیەکی بایەخ ئەوتۆ پەیدا دەکات، سنووری ناوچەکەی خۆی دەبڕێت و دەسەڵاتی زمانی بۆ ناوچەکانی دەوروپشتی بڵاو دەکاتەوە. سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم و بڵاو بوونەوەی، نەخشێکی گرنگ و بەرچاو دەگێڕێ بۆ بە ستاندارد کردنی زمانی نەتەوە، بۆ ئەوەی گشت ئەندامەکانی ئەو نەتەوەیە لە ژێر چەتری زمانێکی نەتەوەیی و نیشتیمانیدا کۆبکاتەوە. دەوڵەتی نەتەوەییش زمانێکی نەتەوەیی یەکگرتوو و سەرانسەری بۆ خوێندن و کارگێڕی پێویستە. گەلێک لە زمانەکانی ئەوروپا هەر لەسەدەی شازدەهەم و حەڤدەهەمەوە دوای بڵاوبوونەوەی بیری ناسیۆنالیزم پرۆسەی بە ستاندارد کردنی زمانەکەیان دەست پێکردووە، بۆ زیاتر چەسپاندن و ڕێکوپێک کردنی زمانەکەیان لە رووی ڕێزمان، زاراوەسازی، ڕێنووس، دەنگناسی،…. هتد تا ئەمڕۆش بەردەوام لەناو ئەو پرۆسەیەدان. واتە بە ستاندارد کردن، پرۆسەیەکە و تەواو نابێ و زمان بەردەوام پێویستی بە پەرەپێدان و پێشخستن هەیە.

زمانی کوردی بە لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست یا هەندێک بە کرمانجی خواروو ناوی دەبەن لە کوردستانی باشور ئەوە سەد ساڵێکە پرۆسەی بە ستاندارد بوونی دەست پێکردووە و لەم رووەوە لە گشت لەهجە سەرەکییەکانی دیکەی زمانی کوردی لە پێشترە و قۆناغێکی گرنگی بە ستاندارد بوونی بڕیوە. ئەگەر کۆسپ نەخرێتە بەردەم پێشکەوتنی، ئەوا ئاسۆیەکی گەش لەبەردەم پاشەڕۆژی زمانی کوردیدا دەبێت.

کوردیش وەک هەموو نەتەوەکانی دیکەی ئەم سەر زەوییە دەبێ بە خاوەن زمانێکی ستانداردی یەکگرتوو.

یەکێک لەو کێشە زۆر ناسکانە کە ئەمڕۆ لە هەرێمی کوردستان بۆ زمانی کوردی هاتۆتە پێش، کێشەی بە دوو ستاندارد کردنی ئەو زمانەیە، لەنێوان دوو لەهجەی سەرەکی کرمانجی ناوەراست و کرمانجی باکوردا، بە تایبەت ئەو بن لەهجەی کە لە بادینان قسەی پێدەکرێ. لە مێژووی بە ستاندارد کردنی زمانەکاندا، وەک باوە، تەنها لەهجەیەک هەڵدەبژێردرێ بۆ ئەوەی ببێتە بنەڕەتێک بۆ زمانی ستاندارد، هەڵبژاردنی دوو لەهجە و دوو زمانی ستاندارد، دیاردەیەکی نامۆیە لە پرۆسەی بە ستاندارد کردنی زمانی نەتەوەیەکدا.

یەکێک لە سەرسەخترین بانگەشەکار و لایەنگرانی ئەو جوت ستانداردییە بەڕێز ئەمیری حەسەنپورە. هیچ گومان لەوەدا نییە کە ئەو لەبواری لێکۆڵینەوە لە زمانی کوردی و پرسی بە ستاندارد کردنی هەوڵێکی جیدی داوە. تێزە دکتۆراکەی بەناوی (ناسیۆنالیزم و زمان لە کوردستان 1918- 1985) لێکۆڵینەوەیەکە سەبارەت بە ڕەوتی پەرەسەندن و بە ستاندارد بوونی زمانی کوردی. چ لە نامە دکتۆراکەی و چ لەو باسانەی کە بەمدواییە لەمەڕ ئەو بابەتە بڵاوی کردۆتەوە، هەمیشە پێداگری لە سەر ئەو خاڵە دەکات و دەڵێ: زمانی کوردی وەک زمانی نەرویجی و ئەرمەنی و ئەلبانی جوت ستانداردە. بۆچوونەکانی لەمەڕ جوت ستانداردی ئەو زمانانە و بەراورد کردنیان لەگەڵ زمانی کوردی کۆمەڵێک ئیشکالیەت و کەموکوڕی لە خۆی گرتووە، کە شیاوی ئەوەن رەخنە و توێژینەوەیان لەسەر بکرێ. ئەمە بێجگە لەوەی لە نووسینی دیکەی هەر لە سەر ئەو بابەتە بە ناوی (شۆڤینیسمی سۆرانی و ئەفسانەکانی) زۆر بە توندی رەخنە لە پرۆسەی یەک ستانداردی زمانی کوردی دەگرێ و بە (شۆڤینیزمی سۆرانی) لە قەڵەمی دەدات.
جوت ستانداردی زمانی بۆ نەتەوەیەک، راستییە یان ئەفسانە؟ تا چ رادەیەک ئەو زمانانە کە نوسەر ناویان دەبات، لە وڵاتەکانیان جوت ستانداردن؟ جوت ستانداردی، ئەگەر هەشبێ، تا چەند دیاردەیەکی تەندروستە لە زمانی نەتەوەیەکدا؟ لەم باسەدا، هەوڵ دەدەین بە توێژینەوەیەکی ئەکادیمی تیشک بخەینە سەر چەند لایەنێکی جوت ستانداردی زمانەکانی ئەو وڵاتانە و بەراورد کردنیان لەگەڵ بارودۆخی زمانی کوردی. لە دوایشدا دێینەوە سەر تاوتوێ کردنی شۆڤینیزمی زمانی لە کوردستانی باشور کە ئەو ناوی ناوە (شۆڤینیزمی سۆرانی)!.

زمانی نەرویجی، جوت ستانداردی یەک زمان یا دوو زمان؟

نەرویج یەکێکە لە وڵاتە ئەسکەندیناڤییەکان، زمانەکەیان سەر بە زمانە جەرمەنییەکانی باکورە کە لەگەڵ زمانە دراوسێکانی دەوروبەری وەک سوێدی و دانیمارکی بە شێوەیەک لەیەک نزیکن دەتوانن هەتا ڕادەیەک لەگەڵ یەک گفتوگۆ بکەن. نەرویج دانیشتوانی 4.3 ملیۆنە لە 97% ی خەڵکەکەی لە رووی نەژادی و نەتەوەییەوە نەرویجین.

یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی زمانی نەرویجی جوت ستاندارد بوونیەتی بە رەسمی بۆ دوو زمان: بۆکماڵ Bokmal (زمانی کتێب) کە نزیکەی لە 83% قوتابخانەکانی نەرویج بە زمانی ستانداردی بۆکماڵ دەخوێنن، تەنانەت بۆ خوێندنی باڵا بۆکماڵ ڕێژەکەی لەوە زیاترە. ستانداردی دووەم زمانی نینۆرشک Nynorsk (نەرویجی نوێ)یە کە تەنها لە 17% قوتابیان بەو زمانە دەرس دەخوێنن، زۆربەی ئەو قوتابیانەش کە دەگەن بە خوێندنی باڵا زمانەکەیان دەگۆڕن بۆ بۆکماڵ. بۆیە دەکرێ بگووترێ بۆکماڵ زمانێکی ستاندادری باڵادەستی ژیانی گشتی ئەو وڵاتەیە، هەرچی نینۆرشکە ئەوا بە شێوەیەکی ڕێژەیی بۆ ئەدەب و شانۆ و زانکۆ بەکاردێت، بەڵام بەکارهێنانی لە بواری ئێشوکار و پیشەسازی، بایەخێکی ئەوتۆی نیە. بۆکماڵ لە هەرێمەکانی رۆژهەڵاتی نەرویج بەکاردێت، هەرچی نینۆرشکە لە رۆژئاوای وڵات لەدەرەوەی شارە گەورەکان بەکاردێت. ئەم دوو ستانداردە لەم وڵاتە چۆن سەریان هەڵدا؟

لە سەدەکانی ناوەڕاست، نەرویج زمانێکی پێشکەوتووی نووسینی هەبووە، کە بە نەوریجی کۆن Old Norse ناسراوە، بەڵام دوای کۆتایی هاتنی مەملەکەتی نەرویجی لە سەدەی چواردەهەم بۆ پازدەهەم، زمانەکەش بایەخی خۆی لەدەست داوە، وەک زمانی نووسین چیدی بەکار نەهاتووە. لەکاتی حکومڕانی دانیمارکی – نەرویجی(1380-1814)، زمانی دانیمارکی تەنها زمانی نووسین بوو لە نەرویج، ئەو دوو زمانەش تەواوێک لەیەک نزیکن. لە ساڵی 1814 نەرویج لە دانیمارک جیا دەبێتەوە و دەبێت بە وڵاتێکی سەربەخۆ، بەڵام دواتر لەگەڵ شای سوێد یەکێتییەک پێکدێنن تا ساڵی 1905 بەردەوام دەبێت.

دوای جیا بوونەوەی نەرویجییەکان لە دانیمارکییەکان، نەرویج دەبێت بە وڵاتێکی خاوەن دەستور و پەرلەمانی خۆی. دوای سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم و پەیدا بوونی حکومەتی دیموکراتی لە وڵات، نەرویجییەکان لەتەک سوێدی و دانیمارکی خۆیان بە نەتەوەیەکی سەربەخۆ دادەنا، کەچی لە وڵاتەکەیان زمانێکی راستەقینەی نەتەوەیی نەرویجیان نییە، ئەو زمانەی کە بەکار دێت بۆ نووسین و لە

قوتابخانەکان دەخوێندرێ، زمانێکە بە ئەسڵ دانیمارکییە، تەعبیر لە هەستی نەتەوایەتی نەرویجییەکان ناکات.

زۆر لە خەڵکی نەرویج پێیان وابوو بۆ نەتەوەیەکی سەربەخۆی وەک نەرویج زۆر نابەجێیە زمانی ستانداردی نووسینیان بە ئەسڵ دانیمارکی بێ و نەرویجی نەبێ. سێ ڕێگەیان لەبەردەم بوو، یەکەم: ئەو زمانە نووسینەی کە بە ئەسڵ دانیمارکییە وەک خۆی بهێڵنەوە، دووەم: هەر ئەو زمانە دانیمارکییە بە نەرویجی بکرێ، ئەمەش لە ڕێی دەستکاری کردنی ڕێنووسەکەی، وشەکانیشی وەک نەرویجی گۆڕ بکرێن، سێهەم: یانیش زمانێکی نووسینی نەتەوەیی نەرویجی نوێ لە سەر بنەڕەتی لەهجەکانی نەرویجی دابهێنرێت. ڕێگەی یەکەمیان رەت کردەوە، دوو ڕێگەکەی دییان پەسند کرد
دوو زمانناسی نەرویجی کنود کنودسێن (Knud Knudsen (1812- 1895) و ئیڤار ئاسێن Ivar Aasen (1813-1896) دوو سیستەمی زمانی نووسینی نەرویجیان پەرەپێدا کە ئەم دوو زمانە ستانداردەی ئەمڕۆی نەرویجی لێ هاتۆتە بەرهەم.

کنود کنودسێن هەوڵیدا ئەو زمانە دانیمارکیە کە ماوەیەکی درێژە زمانی نووسینە لە وڵات، هەنگاو بە هەنگاو زیاتر بە نەرویجی بکات، ئەمەش لە ڕێی دەستکاری کردنی ڕێنووسەکەی و گۆڕینی شێوەی نووسینەکەی (spelling) و بە دەنگی نەرویجیش گۆڕ بکرێت، بۆ ئەوەی نۆرمێکی جیاواز وەرگرێت و لە نووسینی دانیمارکییەکە دوور کەوێتەوە. بۆ نمونە لە جێگەی پیتی b, d, g ی دانیمارکی، پیتی p, t, k دابنرێت، بە گوێرەی گۆڕ کردنی نەرویجیش گۆڕ بکرێت، وەک وشەی tag ی دانیمارکی لە بۆکماڵ دەبێ بە tak، واتە سەربان. لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەم ئەم زمانە زیاتر پەرە دەستێنێ زیاتر ڕەنگی نەرویجی وەردەگرێ تا دانیمارکی، لە ساڵی 1907 ناوی ریکسماڵی Riksmal (زمانی وڵات)ی لێ دەنرێ. دوای ئەوە زمانەکە زیاتر ریفۆرمی تێدا دەکرێ و لە ساڵی 1929 بە رەسمی ناوی دەبێتە بۆکماڵ Bokmal (زمانی کتێب).

لەلایەکی دیکەوە ئیڤار ئاسێن لە تەمەنی 22 ساڵی دەستی بەکار کرد. بۆ بە دەستهێنانی زمانێکی نووسینی نەتەوەیی نەرویجی، بەرنامەیەکی رادیکاڵی گرتە بەر. ئەو پێی وابوو زمانی پەتی و رەسەنی نەرویجی لە نێو لەهجەی گوندنشینەکانی رۆژئاوای نەرویجە، ئەو شوێنە کە لە دووری دانیمارکە و زمانەکەیان تێکەڵ بە زمانی دانیمارکی و زمانە بێگانەکان نەبووە. ئەو زمانەی کە ئەو پەرەی پێدا، زمانێک بوو ئەدگار و پێکهاتی کۆمەڵێک لەهجەی گوندەکانی نەرویجی لەخۆ گرت

بوو، ناوی نا Landsmal لاندسمۆل واتە زمانی نەتەوەیی. ئەو زمانە زیاتر تەعبیری لە هەستی نەتەوایەتی و شانازییەکانی نیشتیمانی دەکرد.

وەڵامدانەوەیەک بوو بۆ ئەو هەستە ناسیۆنالیستییە کە لە نێو نەرویجییەکان لە جۆش و خرۆشدا بوو. بەرهەمی کارەکەی لە نێوان ساڵانی 1848 تا 1873 لە چەندین کتێب بڵاو کرایەوە، دواتر لە ساڵی 1925 ناوەکەی بە رەسمی دەبێ بە نینۆرشک Nynorsk. ئەو زمانە هەرچەندە بە ئامانجێکی نەتەوەیی و نیشتیمانی هاتە کایەوە کە لە پێشدا برەوێکی باشی دەبێت بۆ خوێندن بە تایبەت لە نێو خەڵکی گوندنشین و دانیشتوانی رۆژئاوای نەرویجدا، بەڵام نەیتوانی جێگە بە زمانی بۆکمۆل لەق بکات. بۆکمۆل تا دەهات بایەخی زێدە تر دەبوو.

ئەم دوو زمانە ستانداردە لە وڵات بێ کێشە و گیرو گرفت نەبووە، سەرباری خەرجییە زۆرەکەی، کۆمەڵێک کێشە و گرفتی بۆ قوتابخانەکان و سیستەمی خوێندنی وڵاتەکە خوڵقاندووە. بۆ نمونە لە هەندێک قوتابخانە کە بە زمانی نینۆرشک دەخوێنن، هەندێک کتێبی قوتابخانە یا هەندێک سەرچاوەی گرنگی خوێندن بەو زمانە لە کتێبخانەکان دەست ناکەون، ئیدی ناچار دەبن لە پاڵ زمانەکەی خۆیان زمانی بۆکمۆل فێر بن، چونکە زیاتر لە 80% کتێب بەو زمانەیە، بۆیە زۆربەی قوتابیان بۆ خوێندنی زانکۆ واز لە نینۆرشک دێنن و بۆکمۆل فێر دەبن. هەر بۆیەشە ژمارەی ئەو قوتابیانەی کە بە نینۆرشک دەخوێنن روو لە کەمی دەکات. بوونی ئەو گیروگرفتانە و چەندین گرفتی دی، بە تایبەت کاتێک لایەنگرانی ئەو دوو زمانە لە رووی چینایەتی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە روو بە روو یەکدی بوونەتەوە. لایەنگرانی نینۆرشک لە وڵاتەکەدا خۆیان بە کەمینەیەک دەزانن دەیانەوێ زمانەکەیان زیاتر بایەخی پێ بدرێ و لە هەموو بوارێک بە کار بێت.

هەروەها پێیان وایە کە زمانی ئەوان زمانی خەڵکی گوند و جوتیارانە، نەرویجی راستەقینە جوتیارەکانن، زمانەکەشیان نەرویجی رەسەنە. حزبی سیاسی پەیدا بوون پشتگیریان لەو سیاسەتە دەکرد. بەرەکەی دی زمانەکەی خۆی پێ زمانی خەڵکی شار و زمانی رۆشنبیر و چینی سەرەوەی کۆمەڵگەیە، ئەمە هەرچەندە لە پەرلەمانی وڵات هەردوو زمانی ستاندارد بە رەسمی ناسێنراون.

لە ساڵی 1907 پەرلەمانی نەرویجی بڕیاریدا بۆ هەموو ئەو قوتابیانەی کە لە قوتابخانەی باڵا خوێندن تەواو دەکەن دەیانەوێ

بچن بۆ زانکۆ دەبێ لە تاقیکردنەوە بە هەردوو زمان دەربچن ئەوجا دەتوانن درێژە بە خوێندنی زانکۆ بدەن، بەهۆی ئەم بڕیارەوە کێشە و ناڕەزاییەکی زۆر کەوتە نێوان هەردوو بەرەی زمان، ئەمە لە کاتێکدا کە زۆربەی قوتابیانی قوتابخانەی باڵا زمانی نینۆرشک نازانن، ئیدی لایەنگرانی بۆکمۆل لەو بڕیارە توڕە بوون و پێیان وابوو کە ئەو بڕیارە وروژاندنێکی ئاشکرایە لە دژیان و لە بەرژەوەندی لایەنگرانی نینۆرشکە.

ئەم کێشە و ململانێیە لە نێوان هەردوو ستاندارد لە سەرەتای سەدەی بیست گەیشتە رادەیەک خەریک بوو هەڕەشە لە یەکێتی نەتەوەیی نەرویجی بکات، ئەو نەتەوەیە کە ئەو هەموو ساڵە لە ژێر حکومڕانی بێگانەدا بووە تازە سەربەخۆیی نیشتیمانی بەدەست هێناوە، ئەمڕۆ ئەم نەتەوەیە لەسەر ئەساسی زمان بۆ دوو بەرەی جیاواز دابەش بوون و بەرامبەر بەیەک وەستاون، هەر بەرەیەک دەیەوێ زمانەکەی خۆی سەرکەوێ. ئەوانەی لە خەمی ئەم کێشەیەدا بوون، پێیان وابوو کاتی ئەوە هاتووە ڕێگە چارەیەکی بۆ بدۆزرێتەوە.

ئەوە بوو فۆلکلۆرناس مۆلتکە مۆ (Moltke Moe (1859- 1914) لە ساڵی 1907دەستی بە ریفۆرمی زمان کرد بۆ ئەوەی یەکێتی بۆ زمانی نەرویجی بگێڕێتەوە، پێشنیاری کرد هەردوو زمان دەبێ ڕەچاو بکرێن، هەردوو ستانداردەکە پێویستە وردە وردە لەیەک نزیک بکرێنەوە زمانێکی هاوبەشی نووسین دروست بکرێت بە ناوی سامنۆرشک Samnorsk، واتە نەوریجی هاوبەش. ئەم پرۆژەی زمانی هاوبەشی نەرویجی بۆ ماوەی سەدەیەک لەلایەن شارەزایانی زمان و چینی رۆشنبیران و حکومەتی نەرویجی زۆر بە گەرمی مشتومڕی لەسەر دەکرا، بۆ ئەوەی هەرچۆنێک بێ ڕێگە چارەیەک بۆ ئەم جوت ستانداردییە بدۆزنەوە و نەتەوەی نەرویجی لەم کێشەیە رزگار بکەن، نەرویجییش وەک هەموو نەتەوەکانی دیکەی ئەوروپا ببێ بە خاوەن یەک زمانی ستانداردی نووسین.

لە پێشدا ئەم پلانە لە نێو خەڵکی نەرویج لایەنگیری زۆر بوو، بەڵام دواتر ناڕەزایی زۆر دەبێت، تا لە ساڵی 2002 پەرلەمانی نەرویجی بە رەسمی رایدەگەیەنێت کە پرۆژەی سامنۆرشک سەرکەوتو نەبوو، بە شێوەیەکی سیاسی واز لەو پرۆژەیە دەهێنرێت و چیدی نابێتە جێگەی باس. بەڵام لە ساڵی 2005 پێشنیاری ریفۆرم کردنی بۆکمۆل دەکرێت، ئەو زمانە کە رۆژ لە دوای رۆژ لە نەرویج بایەخی لە زیاد بووندایە.
لەبەر رۆشنایی ئەم باسەی سەرەوە سەبارەت بە سەرهەڵدانی هەر دوو ستانداردی نەرویجی بۆمان روون دەبێتەوە ئەوەی لەوێ بە جوت

ستاندارد ناسراوە، ئەمە لە بنچینەدا دوو زمان بووە نەک دوو لەهجەی یەک زمان. زمانی بۆکمۆل لە سەردەمێکی مێژوویی سەریهەڵداوە و وەک زمانی نەتەوەی فەرمانڕەوا لە وڵاتەکەدا ماوەتەوە، بووە بە زمانی ئەمری واقیع بۆ خوێندن و نووسین.

خەڵکی نەرویج نەیان توانیوە پشتگوێی بخەن و دەستبەرداری بن، لە پاڵ ئەمەشدا نەرویجییەکان بە تایبەت باڵە ناسیۆنالیستەکەی حەزی کردووە زمانێکی نەتەوەییان هەبێ وەک زمانە نەتەوەییەکانی ئەوروپا. سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم و دروست بوونی وڵاتێکی سەربەخۆی نەتەوەیی وەک نەرویج پێویستی بەوە بوو زمانێکی نەتەوەیی وەک نینۆرشک بهێنێتە کایەوە، ئیدی ئەمە بووە هۆی ئەوەی کە هەردوو زمان ببن بە ستاندارد، ئەمڕۆ نەرویج بە رەسمی دوو زمانی ستانداردی هەیە. ئەم حاڵەتەش زۆر دەگمەنە و پابەندە بە بارودۆخی مێژوویی و کۆمەڵایەتی – زمانی نەرویجی خۆی.

ئەمیری حەسەنپور، بەبێ ئەوەی لە بارودۆخی سەرهەڵدان و پەرەسەندنی ئەو دوو ستانداردە بکۆڵێتەوە، بەبێ ئەوەی لایەنە سەلبییەکانی ڕەچاو بکات و لە گیروگرفتەکانی ورد ببێتەوە، کە ئەو جوت ستانداردە لە نەرویج چ کێشەیەکی زمانی بۆ میللەتەکە و وڵاتەکە خوڵقاندووە، بە هەڵەداوان ئەو جوت ستانداردییەی زمانی نەرویجی وەک نمونەیەکی سەرکەتو بەسەر کوردستانی باشوری ساغ دەکاتەوە. دەیەوێ زمانی کوردی لەوێ بەرەو جوت ستانداردی ببات، ئەمە لە کاتێکدا حاڵەتی زمانەوانی تەواو لەگەڵ حاڵەتی دوو لەهجەی زمانی کوردی وەک کرمانجی ناوەراست و کرمانجی باکور جیاوازە، ئەوەی نەرویج لە بنەڕەتدا لە نێوان دوو زمانە ئەمەی خۆمان دوو لەهجەی یەک زمانە.
خەڵکی نەرویج بۆیە زمانی ستانداردی دووەمیان پەسند کرد، چونکە ئەوان زمانێکی ستانداردی نەتەوەیی تایبەت بە خۆیان نەبوو، هەر بۆیە ئەو دوو زمانە ستانداردە لە وڵاتەکە بوون بە دیفاکتۆ.
هەرچەندە هەلومەرجی زاتی و مەوزوعی زمانی نەرویجی کردووە بە دوو ستاندارد بەڵام خەڵکی نەرویج هەمیشە خوازیاری یەک زمانی ستاندارد بوون بۆ ئەوەی نەتەوەکەیان لەو کێشە و ڕکابەری دوو زمانییە رزگار بکەن. لە تەجرەبەی نەرویج دەردەکەوێت کە جوت ستانداردی بۆ نەتەوەیەک حاڵەتێکی تەندروستی زمانی نیە.

زمانی ئەرمەنی وەک جوت ستاندارد

زمانی ئەرمەنی لقێکی سەربەخۆی خێزانی زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکانە. لەگەڵ زمانی گریکی و زمانە ئێرانییەکان نزیکی هەیە. قەشە میسرۆپ ماشتۆت لەسەدەی پێنجەمی میلادی ئەلفوبێیەکی

تایبەتی بۆ زمانی ئەرمەنی دادەهێنێت، ئیدی دوای ئەوە زمانی ئەرمەنی بۆ یەکەم جار بۆ نووسین بە کاردێت. زمانی کلاسیکی ئەرمەنی ناوی گرابار Grabar بوو، بۆ ماوەی زیاتر لە هەزار ساڵ زمانی نوسین و ستانداردی کلاسیکی ئەرمەنی بووە و ئەدەبیاتێکی دەوڵەمەندی پێ دەنووسرێتەوە، نووسراوێکی زۆریش لە زمانەکانی گریکی و سریانی بۆ زمانی کلاسیکی ئەرمەنی وەرگێڕاوە. ئەو زمانە کلاسیکە تا سەدەی نۆزدەهەم وەک زمانی نووسین مایەوە، لە زمانی ڕۆژانەی خەڵکی vernacular ئەرمەنی دوور کەوت بووەوە، واتە خەڵک بە ئاسانی لێی تێنەدەگەیشتن، وەک زمانی لاتینی بۆ ئەوروپا.

دوای سەرهەڵدانی بیری ناسیۆنالیزم و رزگاری نیشتیمانی لای ئەرمەنییەکان، نەتەوەی ئەرمەن بۆ نووسین پێویستی بە زمانێکی ستانداردی نیشتیمانی هەبوو، زمانێک کۆمەڵانی خەڵکی ئەرمەنی بە ئاسانی لێی تێبگەن. بۆ ئەم مەبەستەش لە دوو شوێنی جیا هەوڵی بە ستاندادر کردنی دوو لەهجەی ئەرمەنی درا، کە هەردوو لەهجەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای زمانی ئەرمەنی بوون، ئەوەی یەکەمیان پێی دەگوترێت زمانی ئەرمەنی ڕۆژهەڵات: ئەو زمانە لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم دەستی بە ستاندارد بوون کرد. لە ساڵی 1814 قوتابخانەی نێرسیسیان لە تفلیس دامەزرا و لە ساڵی 1815 ئینستیتوتی لازاریان لە مۆسکۆ دامەزرا، ئەو دوو سێنتەرە دەبن بە دوو مەڵبەندی کولتور و زمان لە لایەن ڕۆشنبیران و نوسەرانی ئاوارەی ئەرمەنی بۆ بە ستاندارد کردنی زمانی ئەرمەنی ڕۆژهەڵات.

لەهجەی سەرەکی دۆڵی ئارارت وەک بنەڕەتێک بۆ بە ستاندارد کردن هەڵدەبژێردرێت و بۆ نووسین بە کار دێت. ئەو لەهجە ئەرمەنییە بایەخێکی زۆر پەیدا دەکات و دەبێ بە زمانی ستانداردی رەسمی کۆماری ئەرمەنستان کە دانیشتوانەکەی 3.5 ملیۆنە(سەرژمێری 2008) هەروەها زمانی ئەرمەنییەکانی ناوچەی ناگۆرنۆ قەرەباغ و ئەرمەنەکانی ناوچەی سنووری نێوان ئەرمەنستان و گورجستان و ئەرمەنەکانی ئێرانە. لەسەردەمی حکومڕانی یەکێتی سۆڤیەتدا، ئەو زمانە بە شێوەیەکی بەرچاو بە ستاندارد بوونی خۆی پەرەپێدا و لە ژیانی سیاسی و ئیداری و زانستی و ئابوری وڵات بەکاردەهات. ئەو زمانە ستانداردە ئەمڕۆ تاکە زمانی ستانداردە بۆ خوێندن و نووسین و سیستەمی کارگێڕی ئەرمەنستان.

زمانی ستانداردی دووەم پێی دەگوترێت زمانی ئەرمەنی ڕۆژئاوا کە لەلایەن ئەرمەنەکانی ئەستەنبوڵ، هاو زەمان لەگەڵ زمانی ئەرمەنی ڕۆژهەڵات دەستی بە ستاندارد بوون کرد لەسەر بنەڕەتی لەهجەی

ئەرمەنەکانی ئەنادۆڵ کە لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و پێش کوشتاری ئەرمەنەکان و ئاوارە بوونیان بە جیهاندا، لەو ناوچەیەدا قسەی پێدەکرا. ئەمڕۆ ئەو زمانەی ستانداردە زمانی ئەرمەنەکانی دەرەوەی ئەرمەنستانە کە پەرتەوازەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەوروپا و ئەمەریکا و ئوسترالیا بوون. شیاوی گوتنە زمانی ئەرمەنی ڕۆژئاوا هەر هەمان ئەلفوبێی ئەرمەنی ڕۆژهەڵات بەکاردێنن کە ئەلفوبێیەکی تایبەت بە زمانی خۆیانە، واتە زمانی ئەرمەنی سەرەڕای جوت ستانداردی زمانەکەیان بەڵام لە رووی ڕێنووسەوە، ڕێنووسێکی یەکگرتوویان هەیە.

دابەشبوونی زمانی ئەرمەنی بۆ دوو ستاندارد، هەر تەنها بە هۆی پەرەسەندنی مێژوویی زمان نیە وەک گۆڕانی فۆنەتیکی و مۆرفۆلۆجی و سیمانتیکی، بەڵکو بە فاکتەری دیکەی مێژوویی و سیاسییەوە بەستراوەتەوە لە مێژووی گەلی ئەرمەن کە لە ئەنجامی دابەشبوونی وڵاتەکەیان و کۆمەڵکوژی و پەرتەوازە بوونیان بە جیهاندا، جیاوازی ئەو دوو زمانە ئەرمەنییەی قوڵتر کردۆتەوە.
بە ستاندارد کردنی لەهجەی ئەرمەنی ڕۆژهەڵات ئامانجێکی سەرەکی ناسیۆنالیستی ئەرمەنی بوو کە بەدوای سەربەخۆیی سیاسی و پارێزگاری زمان و گەل و وڵاتەکەیدا وێڵ بوو.

ئەرمەنستان دوای سەربەخۆ بوونی لە یەکێتی سۆڤیەت لە ساڵی 1991 بۆ یەکەم جار بایەخ بە لەهجە ستانداردەکەی ڕۆژئاوا دەدات، چەند کتێبێکی دەرس خوێندن و فەرهەنگی زمانی ئەرمەنی ڕۆژئاوا لە ئەرمەنستان چاپ دەکرێن. هەرچەندە بەشێکی زۆری دانیشتوانی کۆماری ئەرمینیا سەر بە زمانە ئەرمەنییەکەی ڕۆژئاوان، بەڵام (ئۆفیسی زمانی رەسمی دەوڵەت) لە ئەرمەنستان تا ئێستا بە رەسمی ئیعتیرافی بەو لەهجە ستانداردەی ڕۆژئاوا نەکردووە. لەم دە ساڵەی رابردوو هەوڵ و تەقەلایەکی زۆر دراوە بۆ ئەوەی ئەو دوو ستانداردە وردە وردە بکەن بەیەک زمانی ستاندارد بۆ گشت ئەرمەنەکانی سەرانسەری دنیا. بۆ ئەم مەبەستەش ریفۆرمی ڕێنووسی هەر دوو ستانداردەکە کراوە. ئەو پرسە تا ئێستا لە ژێر باس و لێکۆڵینەوەدایە.

لەم روونکردنەوەی سەرەوەدا لەبارەی هەردوو ستانداردی زمانی ئەرمەنی بۆمان دەردەکەوێت کە ئەرمەنستان لە وڵاتەکەی خۆیان تەنها یەک ستانداردیان هەیە ئەوەی دی لە وڵات بەکار نایەت، واتە لە سیستەمی خوێندن و ئیداری وڵات ئەرمەنستان کێشەی جوت ستانداردی نیە، بۆیە وەک زمانی رەسمی وڵات تەنها ئەو ستانداردە بەکار

دەهێنرێت، ئەوەی دی هەرچەندە لای ئەرمەنەکانی هەندەران بە ستاندارد ناسراوە بەڵام کێشەی بۆ وڵاتەکەی دروست نەکردووە تەنها زمانێکە بۆ ئەو ئەرمەنانەی کە لە دەرەوە دەژین.

ئەوەی ئەمیری حەسەنپور لەبارەی ئەرمەنەوە دەیڵێ و دەیکاتە بەهانەیەک بۆ جوت ستانداردی زمانی کوردی لە کوردستانی عێراق دەبینین ئەوەش لە ئەفسانەوە نزیکترە تا راستی، بەهانەیەکی پتەو نیە تا بڵێین نمونەی جوت ستاندارد لە زمانی نەتەوە - دەوڵەت هەیە و دەکرێ زمانی کوردیش سود لە تەجرەبەکەی ئەوان وەربگرێ.
پەرتەوازە بوونی ئەرمەنەکانی سەر بە لەهجەی رۆژئاوا جیاوازییەکانی ئەو دوو لەهجەیەی زێدەتر کردووە، چونکە هەردوو لەهجە لە دووری یەکتر و بە جیا لەگەڵ یەک پەرەی سەندووە تا لەپاشان بوون بە دوو ستاندارد. بەڵام هەرچی کرمانجی ناوەڕاست و بن لەهجەی بادینی کرمانجی باکورە بارودۆخەکەی لەگەڵ ئەو دوو لەهجەی زمانی ئەرمەنی تەواو لەگەڵ یەک جیاوازن، ئەم دوو لەهجە کوردیە لە پاڵ یەکن و لەگەڵ یەک تێکەڵن لە رووی ئیداریشەوە لە چوارچێوەی سنووری جوغرافی هەرێمی کوردستاندان.

یەک ستانداردی زمانی ئەرمەنی لە وڵاتەکەیان، دوبارە پشتگیری لەو ڕایە دەکات کە زمانێک ئەگەر هەرچەندە دوو لەهجەی جیاواز و جوت ستانداردیش بێت، بەڵام وەک زمانی رەسمی وڵات بۆ پەروەردە و کارگێڕی دەبێ تەنها یەک ستانداردی هەبێ. گەلی ئەرمەن هەرچەندە زمانەکەیان بووە بە دوو ستاندارد، بەڵام بۆ یەکگرتنەوەی زمانەکەیان کۆڵیان نەداوە، ئەمڕۆ گشت ئەرمەنەکان بەرەو یەک زمانی ستانداردی یەکگرتوو هەنگاو دەنێن.
زمانی ئەلبانی، جوت ستاندارد یا یەک ستاندارد؟

زمانی ئەلبانی وەک زمانی ئەرمەنی و گریکی بە لقێکی سەربەخۆی خێزانی زمانە هیندۆ - ئەوروپییەکان دادەنرێت. زیاتر لە 6 ملیۆن کەس قسەی پێدەکەن، لە باشوری رۆژئاوای بالکان، لە کۆماری ئەلبانیا و کۆسۆڤۆ زمانی زۆرینەی خەڵکە، لە هەندێک وڵاتی دیکەی بالکان، وەک ماسادۆنیا ، مۆنتینگرۆ و سۆربیا قسەی پێدەکرێ. هەروەها لە یۆنان و ئیتاڵیاش کەمینەیەکی ئالبانی هەیە.

زمانی ئەلبانی کۆمەڵێک لەهجەی جیاوازی هەیە، بەڵام بۆ دوو لەهجەی سەرەکی گێگ Gheg و تۆسک Tosk دابەش دەبێت. روباری شکومبینی Shkumbini لە ناوەراستی ئەلبانیا ئەو دوو لەهجەیە لەیەک دادەبڕێت. گێگ لە باکوری وڵات قسەی پێدەکەن، لەگەڵ کۆسۆڤۆ و

مۆنتینگرۆ و سێربیا و بەشی ڕۆژئاوای کۆماری مەسادۆنیا. تۆسک لە باشوری وڵات قسەی پێدەکرێ، لەگەڵ ئەلبانییەکانی ئیتاڵیا و یۆنان و بولغاریا و ئۆکرانیا. هەردوو لەهجەکە لە رووی فۆنەتیک و مۆرفۆلۆجی و سینتاکس و لێکسیکەوە لەیەک جیاوازن.

زمانی ئەلبانی بە هەدردوو لەهجەکەیەوە هەر لەسەدەی پازدەهەمەوە پێی نووسراوە و ئەدەبیاتی هەیە. یەکەم نووسراو بە زمانی ئەلبانی لە ساڵی 1462 بە ناوی (شێوازی تەعمیدکردن)بە لەهجەی گێگ بووە، دواتر لە کۆتایی ساڵەکانی سەدەی پازدەهەم نووسین بە لەهجەی تۆسک دەست پێدەکات، یەکەم نووسراو بەم لەهجەیە کتێبێکە بە ناوی(بەشێک لە ئینجیل). یەکەم چاپ کراو لە سەدەی شازدەهەم بە لەهجەی گێگ بووە، دواتر هەر لەو سەروبەندەدا چاپکراو بە لەهجەی تۆسکیش دەردەکەوێت.

لە ساڵی 1897 یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی(کۆنیتزا ئەلبانیا) نووسین بە هەردوو لەهجە بڵاو دەکاتەوە. بەم شێوەیە هەردوو لەهجەکان بە جیا و لەگەڵ یەک پەرە دەستێنن، بە ئەلفوبی جیاوازیش دەنووسرێن وەک ئەلفوبێی لاتینی، عەرەبی، گریکی تا لە ساڵی 1908 دوای سەربەخۆیی ئەلبانیا لە کۆنگرەی مەناستیر بڕیار دەدرێت ئەلفوبێی لاتینی بۆ هەردوو لەهجەی زمانی ئەلبانی بە کاربێت. نووسین بە ئەلفوبێیەکی یەکگرتوو بۆ هەردوو لەهجە هەنگاوێکی یەکجار گرنگ و زەمینە خۆشکەر دەبێت بۆ ئەوەی باس لە زمانێکی ستانداردی یەکگرتوو بۆ هەموو ئەلبانییەکان بکرێت.

نووسین بەم دوو لەهجەیە هەتا ساڵەکانی دوای شەڕی جیهانی دووەم بەردەوام دەبێت. لە ساڵی 1940 کاتێک حکومەتی نوێی ئەلبانی دێتە سەرکار، هەردوو لەهجەکە هاوشان لەگەڵ یەک بەرەو پێش چوو بوون، هیچ کامێکیان لە رووی ئەدەبیات و چاپکردنەوە لەوەی دی باڵادەستتر نەبوو. بە تێپەڕ بوونی کات، لەهجەی تۆسک لە باشور لە بواری نووسین و بڵاوکردنەوەدا بە شێوەیەکی رەسمی وەک زمانی دیفاکتۆ بۆ ئەلبانییەکان باڵا دەستی خۆی دەنوێنێ. لەهجەی تۆسک وشە و دەستەواژەی زۆری لەهجەی گێگ دەگرێتە خۆی بە فۆنەتیکی تۆسکی، ئیدی دەبێتە زمانێک تەنها بە ڕێزمان و فۆنەتیک لەهجەی تۆسکە بە فەرهەنگێکی وشە vocabulary بە وشەکانی لەهجەی گێگ یەکجار دەوڵەمەند دەکرێت. لە ساڵی 1952 یەکێتی نووسەرانی ئەلبانیا بڕیار دەدات لەمەودوا بۆ چاپەمەنی تەنها لەهجەی تۆسک بە کاربێت بۆ ئەوەی چیدی درێژە بە دوو ستاندارد نەدرێ. ئەم بڕیارە بۆ ناوخۆی ئەلبانیا تەئسیری دەبێ بەڵام لای هەموو ئەلبانەکانی دەرەوەی

ئەلبانیا وەک یەک بە هەند وەرناگیرێ.

دواتر لە ساڵی 1956 مانیفێستێی (ڕێنوسی ئەلبانی) دەردەچێت کە تیایدا بە وردی گرفتەکانی بە ستاندارد کردنی ئەلبانی باسکرا بوو. دوای ئەوە نوسەرانی گێگ واز لە نووسین بە لەهجەکەی خۆیان دێنن و بە زمانە ستانداردەکە دەنووسن. ئەمانە هەموو چەند هانگاوێک بوون بەرە بەرە لەهجەی تۆسکی ستاندارد جێگەی گێگ بگرێتەوە.
دوای ئەوە، گرنگترین هەنگاوێک کە هەڵنرابێت بۆ بە ستاندارد کردنی زمانی ئەلبانی لە ساڵی 1967 بوو، کاتێک کتێبێک لەبارەی (بنەماکانی ڕێنوسی ئەلبانی) دەردەچێت، ئەم پڕۆژەیە ئەساسێکی یەکجاری دادەنێت کە زمانی ستانداردی نیشتیمانی یەکگرتووی پێ بنووسرێت، ساڵێک دواتر لە پریشتینای پایتەختی کۆسۆڤۆ(کە ئەوسا سەر بە یۆگوسلاڤیا بوو) کۆنگرەیەکی زمانەوانی دەگیرێت، ئەو زمانە ستانداردەی بە لەهجەی تۆسک کە لە ئەلبانیا بە کاردەهات، وەک زمانی رەسمی قبوڵ دەکەن، دەستبەرداری لەهجە ستانداردەکەی خۆیان دەبن کە لەمەوپێش ستانداردی گێگیان بۆ نووسین بە کار دەهێنا.

قبوڵ کردنی ئەو ستانداردە لەلایەن کۆسۆڤییەکان سەرکەوتنێک بوو بۆ ئەو سیاسەتە زمانییە کە لە ئەلبانیاوە دەستی پێکرد. لە ساڵی 1972 جارێکی دی کۆنگرەی ڕێنوس دەگیرێ و نوێنەرانی کۆسۆڤۆ و مەسادۆنیاش بەشدار دەبن، لە ژێر دروشمی” یەک نەتەوە، یەک زمانی نووسین” زمانی یەکگرتووی ئەلبانی قبوڵ دەکەن و بە رەسمی رایدەگەیەنن.
لەم کورتە باسەی بە ستاندارد بوونی زمانی ئەلبانی بۆمان ڕۆشن دەبێتەوە کە ئەو زمانە هەرچەندە بۆ ماوەیەکی درێژ بە دوو لەهجەی ستاندارد بۆ نووسین بەکار هاتووە، بەڵام دواتر لە حەفتاکانی سەدەی رابردوو بڕیارێک دەدرێت بۆ ئەوەی لەهجەیەک بکرێ بە زمانی ستانداردی ئەلبانی، کە ئەمڕۆ ئەم زمانە ستانداردە لەلایەن هەموو ئەلبانییەکان چ لە ئەلبانیا و چ لە کۆسۆڤۆ و مۆنتینیگرۆ و مەسەدۆنیا و تێکڕای ئەلبانییەکانی دنیا پەسند کراوە. کەواتە ئەوەی ئەمیری حەسەنپور لە بارەی جوت ستاندادری ئەلبانی دەدوێ و دەیکات بە مۆدێلێک بۆ زمانی کوردی، ئەمەش ئەفسانەیەکە و لە راستییەوە دوورە. وا دیارە ئەو ئاگاداری ئەو گۆڕانکارییانەی دوایی زمانی ئەلبانی نییە کە لەپاشان دەبێ بە یەک ستاندارد.

تەجرەبەی ئەلبانیا پێمان دەڵێ دوو ستاندارد لە وڵاتێک پیادە کردنی زۆر سەختە، هەرچەندە ئەگەر ئەو وڵاتە دوو لەهجەی سەرەکی بۆ نووسین هەبێ، لە کۆتاییدا دەبێ هەر یەکێکیان ببێ بە ستاندارد، هەڵبەت ئەوەی کە زیاتر بۆ نووسین بەکارهاتووە لە رووی

زمانەوانییەوە زیاتر پێشکەوتوە. ئەمڕۆ گشت ئەلبانەکان چ لە ناو وڵات چ لە دەرەوەی وڵات ئەم زمانە یەکگرتووەیان قبوڵ کردووە، ئەلبانەکانی کۆسۆڤو مۆنتینگرۆ و باکوری ئەلبانیا کە بە لەهجەی گێگی دەدوێن لە پێناو زمانی ستانداردی یەکگرتووی نەتەوەکەیان دەستبەرداری لەهجەکەیان بوون و زمانی تاک ستاندادری یەکگرتووی ئەلبانییان بە لەهجەی تۆسکی قبوڵ کرد.

شۆڤینیزمی سۆرانی !

ئەم سەردێرەی سەرەوە گوتاری ئەمیری حەسەنپورە بۆ زمانێکی یەکگرتوی ستانداردی کوردی لە کوردستانی باشور. ئەو پێیوایە ئەگەر تەنها لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست کە ئەو بە سۆرانی ناوی دەبات، بکرێ بە زمانی ستانداردی کوردی ئەوا کورد هەمان سیاسەتی شۆڤینیزمی زمانی دەگرێتە بەر کە لە پێشدا ئەتاتورک لە تورکیا و رەزا شا لە ئێران لەسەر نەتەوە جیاوازەکانی ئەو ناوچەیەدا پیادەیان کردووە.

لە پێشدا دەبێ بڵێین، ناوزەد کردنی پرۆسەی بە ستاندارد کردنی کرمانجی ناوەڕاست بە شۆفینیزم، ناوزەد کردنێکی ناقۆڵا و ناپەسندە، بە تایبەت بۆ کەسێک کە سەروکاری لەگەڵ لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی هەیە، دەیەوێ ئەو جۆرە باسانە بە شێنەیی و بەڵگەی زانستی زمان تاوتوێ بکرێن. ئەو ستاندارد کردنە هەوڵ و تەقەلای نەتەوەیەکە لە پێناو یەکێتی زمان و یەکپارچەیی نەتەوەیی نەک چەوساندنەوە و بێڕێز کردنی لەهجەیەکی دیکەی کوردی. دەکرێ لەم روانگەیەوە سەیری بکرێت، نەک سەرەڕۆیانە بە بیانوی زۆر لاواز و کاڵ و کرچ ئەو پرۆسەیە بە شۆفینیزم لەقەڵەم بدرێ.

نوسەر لەبارەی شۆڤینیزمی زمانی دەڵێ: " شۆڤینیسمی زمانی بۆچوونێکی سیاسییە کە زمان یان لەهجەی خۆی پێ لە زمان یان لەهجەکانی دی باشتر، جوانتر، پێشکەوتووتر، دەوڵەمەندتر، رەسەنتر، یان رێکوپێکترە." هەروەها لەبارەی شۆڤینیزمی سۆرانییش دەڵێ:" "شۆڤینیسمی سۆرانیی" لەهجە کوردییەکان هەڵدەسەنگێنێ، نرخیان بۆ دادەنێ، پلەبەندییان دەکا، و نەزمێکی بەرزیونزمێتی (هیرارشی) یان پێ سازدەکا و وایدادەنێ کە ئەو پلەبەندییە سروشتیی و پێویست و نەگۆڕە و دەبێ بپارێزرێ. لە لووتکەی ئەو نیزامی بەرزیونزمییەدا، سۆرانی لە سەر تەختی حکوومەت دادەندرێ هەتا لەهجەکانی دی خزمەتی بکەن. دەڵێن بەرزەنشینیی سۆرانی لە بەرئەوەیە کە لە لەهجەکانی دی باشتر، پێشکەوتووتر، دەوڵەمەندتر، رەسەنتر و رێکوپێکترە".

مەسەلەی دەوڵەمەند بوون یا پێشکەوتوو بوونی زمانێک لەگەڵ زمانێکی دی یا لەهجەیەک لەگەڵ لەهجەیەکی دی، مەسەلەیەکی زمانەوانییە، شۆڤینیزم نییە. بۆ نمونە دەگوترێ زمانی ئینگلیزی لە زمانی هۆڵەندی دەوڵەمەند تر و پێشکەوتو ترە، چونکە ئینگلیزی لە رووی فەرهەنگێکی وشە یەکجار دەوڵەمەندە لە کاتێک هۆڵەندی ئەوەندە دەوڵەمەند نییە، ئینگلیزی لەسەر ئاستی جیهان بەکاردێت، بەڵام هۆڵەندی تەنها لە وڵاتەکەی خۆیان و باکوری بەلجیکا و سورێنام بەکار دێت، کتێب و سەرچاوە بە ئینگلیزی لە هەموو بوارێک دەست دەکەون، بەڵام بە هۆڵەندی سنووردارە، تەنانەت زۆر نوسەری هۆڵەندی هەیە بۆ ئەوەی نووسینەکەیان لەسەر ئاستی جیهان بخوێنرێتەوە بە ئینگلیزی دەنووسن بە هۆڵەندی نانووسن.

بۆیە دەکرێ بگووترێ زمانی ئینگلیزی لە هۆڵەندی دەوڵەمەندتر و پێشکەوتوتر و بڵاوترە، ئەمە واقیعیەتێکی زمانییە لە مێژووی زمانەکاندا هەمیشە هەبووە و هەیە، کەسیش نکولی لێ ناکات، ئەمە شۆڤینیزمی زمانی نییە، هۆڵەندییەکان خۆیان ئەمەیان قبوڵە، هەر بۆیە لە منداڵییەوە بایەخێکی زۆر بە زمانی ئینگلیزی دەدەن. ئەمە بەو مانایە نییە کە هۆڵەندی زمانێکە گرامەری نیە، یا زمانێکی جوان و رەسەن نیە یا ڕیکوپێک نیە. پەسند کردنی لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست بۆ زمانی ستانداردی کوردی لەبەر ئەوە نییە کە لەهجەکانی دیکەی کوردی جوان نین یا ڕێکوپێک نین یا رەسەن نین، بەڵکو بە هۆی ئەو بایەخە زمانییەیە کەڵ بۆ ستاندارد بوون هەیەتی و لە سەد ساڵی رابردوو بەدەستی هێناوە بە تایبەت لە بواری کۆددانان Codification و دەستور دانان بۆ زمانێکی ستاندارد و پێشکەوتنی بۆ خوێندن و نووسین و چاپەمەنی لە لەهجەکانی دیکەی کوردی لە پێشترە. ئەوەی نوسەر دەیەوێ بەو پێناسەی بۆ شۆڤینیزمی زمانی، تۆمەتی شۆڤینیزم بداتە پاڵ بانگەشەکەرانی زمانی یەک ستانداردی کوردی، ئەمە تەنها داتاشینی ئەفسانەیەکە بە ئامانجی شێواندن و ئاوەژوو کردنەوەی راستییەکان.

بۆ ئەو شۆڤینیزمە، نمونەیەک لە نامەی دکتۆراکەی دێنمەوە وەک وەڵامێک و روونکردنەوەیەک بۆ ئەو باڵا دەستییە زمانییەی کە کرمانجی ناوەڕاست ئەمڕۆ لە کوردستانی باشور هەیەتی. لە لاپەڕە 71 ی کتێبەکەی (ناسیۆنالیزم و زمان لە کوردستان)، کاتێک دێتە سەر بایەخ و پەرەسەندنی لەهجەی هەورامی، دەڵێ: “لەهجەی هەورامی لە سەدەی حەڤدەهەم و هەژدەهەم وەک زمانێکی هاوبەشی ئەدەبی پەرەدەستێنێ، تەنانەت لەلایەن غەیرە هەورامییەکانیش لە ناوچەکانی

دەوروبەری خۆی بەکارهاتووە، ئەو لەهجەیە وەک زمانی ئەدەبی شان بە شانی زمانی فارسی وەک زمانی دادگا لە میرنشینی ئەردەلان بەکارهاتووە، هەروەها لە میرنشینی بابانیش زمانی دادگا بووە ، بەڵام دواتر لای بابانییەکان دەگۆڕێ بۆ سۆرانی”.

لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێش، ئایا دەکرێ لەو سەردەمە کە لەهجەی هەورامی لەهجەیەکی باڵا دەست و هاوبەشی دوو میرنشینی گەورەی کوردی بووە، کە ئاخێوەرانی سەر بەلەهجەی کرمانجی ناوەڕاست بوون، ئەم دەسەڵاتە زمانییە بە شۆڤینیزم ناوزەد بکرێ؟ ئەگەر ئەردەلان و بابان لەهجەی هەورامیان وەک زمانی ئەدەبی و زمانی دادگا بە کارهێناوە، دەکرێ بڵێین ئاخێوەرانی کرمانجی ناوەڕاست شۆڤینیزمی هەورامیان قبوڵ کردووە؟ یانیش ئەمە شۆڤینیزم نیە، پرۆسەیەکی سروشتی پەرەسەندنی زمانە، ناکرێ پێشگیری لێ بکرێ. ئەمڕۆ وەک دەبینین هەورامی ئەو بایەخەی جارانی نەماوە، لەم دوو سەد ساڵەی دواییدا لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست بۆ بڕانەوە ئەو دەورەی گێڕاوە.

رەنگە ئەگەر سیاسەتی لە نێوبردنی زمانی و سڕینەوەی ناسنامەی کوردی لەلایەن ئەتاتورک لە کوردستانی تورکیا نەبوایە، بۆی هەبوو کرمانجی باکور ئەوەندە پەرەی بسەندایە دەبوو بە تاکە زمانی ستاندادری کوردی بۆ سەرانسەری کوردستان، ئێمە لە کوردستانی باشور لە پێناو زمانی یەکگرتووی کوردی دەستبەرداری لەهجەکەمان دەبووین، رەنگە ئەو دۆرانەی ئێستا بە کرمانجی باکور دەبوون نەک کرمانجی ناوەڕاست. بەڵام وەک دەبینین لەم سەد ساڵەی دواییدا پێشکەوتنی زمانی کوردی ڕێچکەیەکی دیکەی وەرگرتووە. ناکرێ ئەو پێشکەوتنە بەرچاوەی کرمانجی ناوەڕاست بە جیدی وەرنەگیرێ وەک زمانێکی ستاندارد و هاوبەش بۆ هەموو گەلی کورد پەرەی پێ نەدرێ.
لە کوردستانی عێراق زمانی سریانی بە رەسمی ناسراوە، چونکە زمانەکەیانێ زمانی نەتەوەیەکی کۆنی ئەو ناوچەیە کە پاشماوەی زمانی ئارامییەکانە، هیچ کەسێک ناتوانێ ئەو مافە لەو نەتەوە کۆنە بسێنێتەوە. یا مافی زمانی تورکمانەکانی کوردستان ئەمەش وەک زمانێکی جیا لە زمانی کوردی، مافێکی نەتەوەیی خۆیانە کە زمانەکەیان بۆ خوێندن و پەروەردە بە رەسمی بناسرێ. کورد ئەگەر مافی زمانی ئەو نەتەوانە پێشێل بکات ئەوا دەکرێ تۆمەتی شۆڤینیزمی بدرێتە پاڵ، بەڵام ئەوەی ئەمڕۆ باسی لێدەکرێ لە نێوان دوو لەهجەی زمانێکە یان جوانتر بڵێین، ڕێکخستنی ناو ماڵی میللەتێکە بۆ ئەوەی لەسەر فۆرمێکی زمانی نووسین و خوێندن ڕێک کەون. ئەو کێشەیە لە نێو زۆربەی میللەتان هەبووە کە بەم پرۆسەیەدا تێپەڕیون، هەروەک

لەسەرەوە باسی ئەزمونی میللەتی ئەلبانی کرا کە پرۆسەیەکی چەندە سەختی بڕیوە تا گەیشتۆتە زمانێکی یەکگرتوو.

هەر زمانی کوردی نییە فرە لەهجەیە□، ئەم حاڵەتە لە نێو تێکڕای زمانەکاندا هەبووە و هەیە، تەنانەت زمانە ئەوروپییەکانیش لەسەردەمی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم و بە ستاندارد کردنی زمانەکەیان هەمان گرفت و کێشەی لەهجە و زمانی ستانداردیان هەبووە. هیچ کام لەم زمانانە نەهاتن هەموو لەهجەکان بۆ نووسین بە کاربێنن، تەنها لەهجەیەک بووە بە زمانی ستاندارد. لە ساڵی 1789 تەنها نیوەی خەڵکی فەرەنسا بە فەرەنسی(لەهجەی پاریسی بە ستاندارد کراو) قسەیان کردووە، کە لەوانە تەنها لە 12- 13% بە باشی ئەو زمانەی زانیوە، ئەوانی دی بە لەهجەکانی دی قسەیان کردووە کە لەگەڵ زمانی ستانداردی فەرەنسی جیاواز بووە.

سەبارەت بە زمانی ئیتاڵی ستاندارد کراو کە لەسەر بنەڕەتی لەهجەی توسکانیTuscan ناوچەی فلۆرەنسا بوو، چونکە ئەو لەهجەیە بەرهەمی ئەدەبی و هونەری زۆری پێ نووسرا بوو، دەبێ بە زمانی کولتوری و ستانداردی هەموو ئیتاڵیا. دوای یەکگرتنی ئیتاڵیا لە ساڵی 1860 تەنها 2.5% دانیشتوانەکەی ئەو زمانە ئیتاڵییەیان بۆ پێویستییەکانی ژیانی ڕۆژانەیان بە کارهێناوە، ئەوانی دی بە لەهجەی هەمەچەشن قسەیان کردووە. ئەو دوو لەهجەیە کە بوون بە بنەڕەتێک بۆ زمانی ستانداردی فەرەنسی و ئیتاڵی لە سەرانسەی وڵاتەکەدا بوون بە زمانی خوێندن و زمانی ڕەسمی وڵاتەکە، ئەمە شۆڤینیزم نیە و هیچ کەسێک ئەم پرۆسەی بە ستاندارد کردنەی بە شۆڤینیزم ناو نەبردووە، بایەخ و پێشکەوتنی ئەو لەهجەیە بۆتە زەمینە خۆشکەر بۆ زمانی ستانداردی نەتەوە و وڵات.

تێکەڵ کردنی سیاسەتی شۆڤینیستی ئەتاتورک و ڕەزا شا لەگەڵ هەوڵی بە ستاندارد کردنی زمانی کوردی، تێکەڵ کردنێکی چەواشەکارانە و نابەجێیە و دوورە لە ڕاستی. سیاسەتی ئەتاتورک لە دژی هەموو نەتەوە غەیرە تورکەکانی ناو تورکیا بوو، سیاسەتی ڕەزا شاش لە دژی هەموو نەتەوە غەیرە فارسەکانی ناو ئێران بوو، لە هەردوو وڵات زمانی کوردی زۆر بە سەختی نکولی لێکراوە و چەوساوەتەوە□، بەڵام ئەمڕۆ پرۆژەی بە ستاندارد کردنی زمانی کوردی لە دژی هیچ گەل و نەتەوەیەک نیە و مافی زمانی هیچ نەتەوەیەکیش پێشێل ناکات. ئەم مافێکی سروشتی نەتەوەیە□ کە گەیشتۆتە قۆناغێک پێویستی بە زمانێکی هاوبەش و یەکگرتوو هەیە بۆ نووسین و خوێندن.
نوسەر لە بارەی وشەی(م□□گە) کە نوسەرێکی (سۆرانیخواز) بۆ

هەمەچەشنی لەهجەکان بەکاری هێناوە، خۆی زۆر قەڵس کردووە، دەڵێ:" دەکارهێنانی "مۆڵگە" بۆ دەربڕینی مەبەستی سیاسی هەوەڵ جار لە کوردستانی خواروو لە ساڵانی 1961- 1991 دا لە تەرکیبی "مۆڵگەی جاشان" دا وە سەرزاران کەوت و ئێستەش لایەنگرێکی رێبازی "تەنیا سۆرانی" بۆ لەهجە ناسۆرانییەکان دەکاریدینێ". لە پاشان دەڵێ: " بەڵام کاتێکی سۆرانیخوازێک نەتوانێ بە زمانێکی تا رادەیێک بۆ لایەنانە بڵێ، بۆ وێنە، "موزاییکی شێوەزارەکان" و لە باتیان وە جنێودان دەکەوێ و دەڵێ "مۆڵگەی شێوەزارەکان"، ئەو بێچوونە تەنیا رق لەدڵی و تووڕەیی نییە و هەڵوێستێکی سیاسیی و ئیدەئۆلۆژییانەیە" لەبارەی وشەی (مۆڵگە) کە نووسەر بە سوکایەتی تێدەگا بۆ لەهجەکان بەکارهاتووە بەتایبەت لەهجەی بادینی.

ئەم وشەیە هەرچەندە لە بنەڕەتدا بۆ (شوێنی حەسانەوە و مۆڵدانی ئاژەڵ) بەکارهاتوو، بەڵام بەم ساڵانەی دوایی بەتایبەت لە حەفتاکان و هەشتاکان لە کوردستانی عێراق بۆ شوێنی کۆبونەوەی ئادەمیزادیش بەکارهاتووە، ئەمڕۆ بە تایبەت لە بواری سەربازی و چەکداری لە نووسین بە شێوەیەکی فراوان بەکار دێت، بۆ نمونە دەگووترێ (پێشمەرگەکان گەڕانەوە مۆڵگەکانی خۆیان). گۆڕانی مانای وشە لە سەردەمێک بۆ سەردەمێکی دی لە هەموو زمانێکدا هەیە، بۆ نمونە وشەی (مسرح) لە زمانی عەرەبیدا لە بنەڕەتدا بە مانای شوێنی لەوەڕاندنی ئاژەڵە، بەڵام ئەمڕۆ بۆ شانۆ بەکاردێت. نوسەر خۆی لە مانا لێکدانەوەی وشەکە کورتی هێناوە ، کەچی بە ناڕەوا ئەمە بە دیاردەیەکی شۆڤینیزمی سۆرانی لە قاڵب دەدات و دەیکاتە رق لە دڵی سۆرانییەکان دژ بە بادینی و هەڵوێستێکی سیاسی و ئیدیۆلۆژیانە!!

جوت ستاندارد یان فرە ستاندارد؟

ئەگەر بە وردی سەرنج بدرێ لە نووسینەکانی ئەمیری حەسەنپور و هاوبیرەکانی وەک بەڕێزان حەسەنی قازی و جەعفەری شێخولئیسلامی لە بارەی بە ستاندارد کردنی لەهجەکان، ئەوەی ئەوان مەبەستیانە تەنها بە دوو ستاندارد بۆ زمانی کوردی ناوەستێ، چونکە وەک ئاشکرایە زمانی کوردی تەنها دوو لەهجەی سەرەکی نیە، چوار لەهجەی سەرەکی هەیە، هەر بۆیە بانگەشەکارانی جوت ستاندارد و فرە ستاندارد بە ناوی هەمەچەشنی کولتوری و مافی یەکسانی لەهجەیی و دیموکراسیەت و مافی مرۆڤ و مافی زمانی، زەمینە سازی دەکەن هەرچی لەهجەی کوردی هەیە لە کوردستان بۆی هەبێ ببێ بە ستانداردێک، وەک نوسەر خۆی لە نووسینێکدا دەڵێت: " لە روانگەی زمانناسیيەوە، هیچ لە هجە یێک لە لە هجە یێکی تر باشتر نییە.

هەر لەهجەیێک دەتوانێ ببێتە زمانی ستاندارد. ستاندارد بوون پێوەندی بە باروودۆخی غەیری- زمانی (واتە ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی…) هەیە". ئەم قسانە زۆر راستە، بەڵام ئەمە وەک زەمینە خۆشکردن و شەرعیەت بەخشینە بۆ بە ستاندارد کردنی هەموو لەهجەکان. هەر لەسەر ئەو بابەتە، لە چاوپێکەوتنێکی لە گۆڤاری مەتین سەبارەت مافی یەکسانی بەکارهێنانی لەهجەکان، لە وەڵامی پرسیارێک کە ئایا لە نێو پرۆسەی جوت ستاندارد کردندا هەر دوو لەهجەی کەلهوری و هەورامی چۆن جێگای خۆیان دەگرن؟ دەڵێ: "رەسمیکردنی سۆرانی و کورمانجی کۆتایی بە نا بەرابەری نێوان لەهجەکان ناهێنێ. لەکوردستانی عێراقدا، زۆربەی خەڵک بە سۆرانی و کرمانجی قسە دەکەن و ئاخێوەرانی لەهجەکانی دی دەبێ مافی زمانی وەک خوێندن و نوسین بە لەهجەی خۆیان هەبێ.

لە کۆمەڵگەیەکی فرە لەهجەییدا رەسمیکردن، چ ئی یەک لەهجە بۆ چ دوو لەهجە، دابەشکردنی نابەرابەرانەی دەسەڵاتی زمانیی، سیاسیی و کۆمەڵایەتییە، و لە بنچینەدا کارێکی نادیموکراتییە." بە پێی قسەکانی نوسەر، بۆ ئەوەی لەهجە کوردییەکان مافی یەکسانی زمانی بەدەست بێنن ئەوا پێویستە هەموو لەهجەکان بۆ خوێندن و نووسین بەکاربێن. ئەگەر لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست بە ستاندارد بکرێ ئەوا پێوستە هەموو لەهجەکانی دیکەش ئەو مافەیان بۆ بڕەخسێ وەک لەهجەی کرمانجی باکور (بەتایبەت بن لەهجە بادینییەکەی)، لەهجەی گۆران بە تایبەت هەورامییەکەی، لەهجەی کەڵهوری(بە تایبەت ئەو بەشەی کە کوردە فەیلییەکان لە خانەقین و مەندەلی قسەی پێدەکەن).
بەم پێیە، ئەوا تەنها لە کوردستانی عێراق ئێمە پێویستمان بە چوار ستاندار هەیە. کەواتە ئێمە وەک نەتەوەیەک نەک هەر نابین بە خاوەن زمانێکی یەکگرتوو، ئەو چەند جیاوازی لەهجەییش کە هەمانە دەبێتە مایەی ئەوەی کە هەر لەهجەیەک لە پاشەڕۆژ ببێ بە زمانێکی سەربەخۆ، ئیدی هیچ زمانێک نابێ ئێمە لەگەڵ یەک کۆبکاتەوە. ئەمە ئەگەر هەر مانایەکی دیکەی هەبێ بەڵام لە رووی زمانییەوە دابەشکردن و پەرتەوازە کردنی زمان و میللەتە، بە ناوی مافی یەکسانی لەهجەیی دروست کردنی گەڕەلاوژەیەکی زمانییە، دروست کردنی هەرێمی زمانییە لە نێو زمانی یەک نەتەوەدا.

مافی لەهجەیی هەر بۆ ئەوە نیە کە دەبێ ئەو لەهجەیە بە ستاندارد بکرێ، ئەگەر نەکرا ئەوا مافی زمانی پێشێل کراوە. دەکرێ هەر لە پاڵ ئەو زمانە ستانداردەوە هەموو لەهجەکانی دیکەی کوردی وەک بادینی و هەورامی و فەیلی لە رووی ئەدەبییەوە وەک شیعر و پەخشانی

ئەدەبی و فۆلکلۆری میللی لە گشت قوتابخانەکانی کوردستان بخوێندرێ و بایەخی پێبدرێ، بەم شێوەیە دەکرێ هاوسەنگییەک لە نێوان لەهجەکان و زمانی ستاندارد بەرقەرار بکرێ.
پرۆسەی بە ستاندارد کردنی زمان لەکام وڵات لە کام زمان بەم شێوەیە بووە؟ هەموو زمانێک لەهجەی هەیە، لەکام ئەو زمانانەی کە ئەمڕۆ بوون بە ستاندارد هەموو لەهجەکانی بوون بە ستاندارد؟
ئەمیری حەسەنپور و هاوبیرانی کە دێنە سەر ئەو باسانە ئەوەندە لە ئەسڵی مەسەلەکە دوورن وەک بڵێی لەدەرەوەی مێژوودا دەژین. ئاگاداری ئەوە نین کە کورد لە چ قۆناغێکی مێژوو دایە، پێویستییەکانی ئەو قۆناغە بۆ کورد وەک نەتەوە و زمانەکەی چییە. ئەوە لەبیر خۆیان دەبەنەوە کە کورد ئەمڕۆ بە پرۆسەی بە نەتەوە بووندا تێپەڕ دەبێ، زمانی یەک ستانداردی کوردی وەک زمانێکی هاوبەشی نووسین بۆ کورد ڕۆڵێکی یەکجار گرنگ دەگێڕێ لە پرۆسەی نەتەوەسازی کوردیدا.

بەکار خستنی لەهجەکان وەک زمانێکی ستاندارد دەرئەنجامێکی زۆر خراپی بۆ سەر کورد وەک نەتەوە و کوردی وەک زمان دەبێ. زمانی ستاندارد دەبێ نەخشی یەکگرتنی نەتەوە بگێڕێ و کارێک بکات ئەندامەکانی یەک نەتەوە لەدەوری زمانێکی نووسین کۆبکاتەوە نەک لەیەک دابڕێن و بنکۆڵ کردن و پەرتەوازە کردنی نەتەوە.
نووسەر هەر لەسەر بابەتی فرە ستانداردی، دێتە سەر زمانی عەرەبی و پێی وایە زمانی عەرەبیش زمانێکی فرە ستانداردە، دەڵێ: ” زمانی عەرەبی “الفصحی”ش بە تەواوی صرف و نحو و ڕێنووسە یەکگرتووییەکەی نەیتوانی یەکێتی نەتەوەی عەرەب و نیشتمانەکەی بەدی بێنێ و ئێستە بە سەر 21 نەتەوە- دەوڵەت دا دابەش بووە و ستانداردی جۆراوجۆری لێ هەڵدەقوڵێ” لە شوێنێکی دی لە چاوپێکەوتنێک بە زمانی فارسی، دەڵێ: زمانی عەرەبی ستانداردی قاهیرە و دیمەشق و مەراکش و بەغدادی…. هتد هەیە.

بە راستی سەیرە نووسەرێکی ئەکادیمی بواری زمانناسی لەمەڕ زمانی عەرەبی ستاندارد ئەوەندە بێئاگا بێ پێی وابێ زمانی عەرەبی ئەو هەموو ستانداردەی هەیە. زمانی عەرەبی زمانێکی یەک ستانداردی تۆکمە و پتەوە، لە سەرانسەری وڵاتانی عەرەبی یەک زمانە بۆ نووسین و خوێندن و راگەیاندن و کارگێڕی، بەڵام لەهجەی هەمەچەشنی هەیە وەک دیمەشقی و قاهیرە و بەغدا و مەراکشی، کە ئەو لەهجانەش تەنها بۆ ئاخاوتنن نەک نووسین. ئەم ئەفسانە داتاشینەی نووسەر بۆ زمانی عەرەبی کە گوایە زمانێکی فرە ستانداردە بۆ ئەوەیە تا پاساوی جوت

ستانداردی و فرە ستانداردی بۆ زمانی کوردی پێ بکات. بەڵام خۆزگە ئەمیری حەسەنپور و هاوبیرانی زمانی عەرەبییان دەکردە سەرمەشقی خۆیان بۆ بە ستاندارد کردنی زمانی کوردی، ئەوسا تێدەگەیشتن کە زمانێکی یەکگرتوو بۆ نەتەوەیەکی فرە لەهجە و فرە کولتور چەندە گرنگە.

زمانی ستاندارد بۆ کوردستانی باشور نەک بۆ کوردستانی گەورە؟

ئەمڕۆ باسوخواس لەبارەی زمانی کوردی ستاندارد بۆ کوردستانی باشورە، ئەو هەرێمە ئەوە بیست ساڵێك دەبێ لە ژێر ئیدارەی کورد خۆیەتی، بۆ سیستەمی کارگێڕی و خوێندن لە قوتابخانەکان و زانکۆکان پێویستی بە زمانێکی ستانداردی یەکگرتووی کوردی هەیە. بۆیە کە باس دێتە سەر زمانی ستانداردی کوردی مەبەست لەم بەشەی کوردستانە، چونکە لەوێ زمانی کوردی لە پاڵ زمانی عەرەبی بە رەسمی ناسراوە. ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە ئێمە بۆ کوردستانی گەورەش پێویستیمان بە زمانێکی سەرانسەری نیە، بەڵام لە بارودۆخی ئێستا کە زمانی کوردی بە دوو ئەلفوبێی جیاواز دەنووسرێ، ئەم دوو ڕێنوسە جیاوازە بۆتە کۆسپێکی سەرەکی لەبەردەم یەکگرتنی میللەتی کورد، تا ئەلفوبێ یەکگرتوو نەبێ ناکرێ باس لە زمانێکی سەرانسەری بۆ کورد بکرێ. وەک ئەزمونی ئەلبانیا کە لەسەرەوە باسی کرا، لە پێشدا ئەلفوبێ کرا بەیەک ئەوجا هاتنە سەر باسی زمانی ستاندارد بۆ هەموو ئەلبانییەکان.

ئەمیری حەسەنپور و هاوبیرەکانی بۆ ئەوەی بەهانە بۆ جوت ستانداردییەکەیان بێننەوە، ئەسڵی مەسەلەکە لەبەریەک دەترازێنن و بەرەو ئاقارێکی دیکەی دەبەن و لە راستی مەسەلەکە تەواو دوور دەکەوێتەوە. بە شێوەیەکی رۆمانسی، باس لە کوردستانی گەورە دەکەن کە ئەو هەموو لەهجە و شێوەزار و زاراوەی تێدایە، زۆربەی دانیشتوانی کورد سەر بە لەهجەی کرمانجین، کەواتە یەک ستانداردی دەبێتە مایەی فەرامۆش کردنی هەمەچەشنی زمانی و کولتوری کوردی. رەنگە لەسەر ئاستی کوردستانی گەورە ئەو یەک ستانداردییەی کوردستانی باشور بۆ کوردستانی باکور دەست نەدات، چونکە ئەوان نە ئەو لەهجەیە بە باشی تێدەگەن، نەدەتوانن ئەو ڕێنوسە بخوێننەوە، نە لەوێ مافی زمانی و کولتوری نەتەوەییان بەدەست هێناوە تابتوانن ئەو زمانە پیادە بکەن. بۆیە ئێمە دەبێ بزانین باسی زمانی کوردی ستاندارد بۆ کام بەشی کوردستان دەکەین.

لە کوردستانی باشور نەک ئەمڕۆ، دەبوایە بیست ساڵ پێش ئێستا ئەو

کێشە زمانییە چارەسەر بکرا بایە، زمانی یەک ستانداردی کوردی بۆ خوێندن و زانکۆ و کاروباری ئیداری حکومەت پیادە بکرا بایە. بەڵام لە ئەنجامی نەبوونی ئەکادیمیایەکی زمانی چاڵاک و نەبوونی پلانێکی زمانی پێشکەتوو بۆ نەتەوە، بێسەروبەری و شەڕی ناوخۆ و ململانێی سیاسی و حزبی، لەهجە پەرستی و ناوچە پەرستی، ئەو کێشەیەی بەم ڕۆژە گەیاند، کە ئەمڕۆ زمانی کوردی و بوونی نەتەوەی کوردیان لەبەردەم مەترسییەکی گەورە داناوە.

مافی زمانی یا مافی لەهجەیی؟

ئەمیری حەسەنپور و هاوبیرەکانی کە دێنە سەر پرسی بە ستاندار کردن، هەمان ئەو مافەی کە زمانێک پێویستە هەیبێت دەیدەن بە لەهجەیەک، واتە مەفهومی لەهجە و زمان لەگەڵ یەک تێکەڵ دەکەن، یا هەر لەهجەیەکی کوردییان لێ دەبێ بە زمانێک. بۆ نمونە دەڵێن لە سویسرا چوار زمانی ڕەسمی هەیە، لە بەلجیکا سێ زمانی ڕەسمی هەیە، لە کەنەداش دوو زمان هەیە، ئیدی بۆ دەبێ لە کوردستان دوو زمانی ستاندارد نەبێ. بەڵێ ئەوانە زمانن و زمانی نەتەوەی سەربەخۆن بە لەهجە ناژمێردرێن، مافی خۆیانە ڕەسمی بن. بەلجیکا سێ زمانی ڕەسمی هەیە، کە یەکێکیان هۆڵەندییە پێی دەڵێن (فلامیش)، لەگەڵ زمانی فەرەنسی و ئەڵمانی. ئەمانە هەرسێک زمانی سێ نەتەوەی گەورەی هاوسێی ئەو وڵاتەن کە سێ زمانی ستانداردیان هەیە. هەروەها سویسرا چوار زمانی تێدایە هەر چوار زمانەکە زمانی چوار نەتەوەی جیاوازە.

بەڵام کە باسی کرمانجی ناوەڕاست لەگەڵ کرمانجی باکور دەکرێ ئەمانە دوو لەهجەن نابێ وەک دوو زمان مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ. ئەگەر بن لەهجەی بادینی زمانێکی سەربەخۆیە و لەهجە نیە، ئەوا پێویستە مافە زمانییەکانی دابین بکرێ و وەک نەتەوەیەکی سەربەخۆ مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ، ئەگەر لەهجەیەکی زمانی کوردییشە- کە هیچ گومان لەوەدا نییە لەهجە نەبێت- ئەوا دەبێ وەک لەهجە سەیری بکرێ. بەڵام بانگەشەکارانی زمانی جوت ستاندارد و فرە ستاندارد هەرچەندە زمانناسی شارەزایان تێدایە کە دێنە سەر مشتومڕی بە ستاندارد کردنی زمانی کوردی، ڕیسەکەیان لێ دەبێتەوە بە خوری، زمانی سریانی و تورکمانی و عەرەبی و لەهجەی کرمانجی و سۆرانی و هەورامی و فەیلی و زمانی فەرەنسی و ئینگلیزی و ئەڵمانی، .. هەموو لەیەک ئاست دادەنێن و وەک زمانی سەربەخۆ مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەن.

ئەمیری حەسەنپور چ لە نامە دکتۆراکەی و چ لە نووسینی دیکەی تەئکید لەسەر لەهجە بوونی لەهجە کوردییەکان دەکاتەوە، لە

چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ گۆڤاری ئارمانج، دەڵێ: "زاراوە بەشێکە لە زمانێک. کاتێک ئێمە دەڵێین کرمانجی، سۆرانی، دملی[زازایی]، هەورامی زاراوەی کوردین، بەر لە هەموو شتێک لەبەر ئەوەیە کە لێک نیزیکن." لە وەڵامی پرسیارێکی دی کە لەسەر چ ئەساسێک ئەو لەهجانە کوردیین، دەڵێ: " لە سەر ئەساسی فۆنۆلۆژی، گڕامێر، سێنتاکس و مۆڕفۆلۆژی لێک نیزیکن. کاتێک تۆ سۆرانی دەگەڵ فارسی پێکبگری، دەبینی کە زیاتر لە کرمانجی نیزیکە تا لە فارسی. ڕاستە فارسی، سۆرانی، کرمانجی ڕەگ و ڕیشەیان یەکە، بەڵام کرمانجی و سۆرانی لە چاو فارسی لێک نیزیکترن. بێگومان هۆیەکەی دیکەی مێژوویی و سیاسییە کە کرمانجی، سۆرانی، دملی، هەورامی، هەموو خۆیان و یەکتر بە کورد دەزانن.

لە لای ئەحمەدی خانییش کورد و کرمانج هەر یەک مانایان هەبووە." پێناسەکەی بۆ لەهجە کوردییەکان زۆر راست و بەجێیە. لێرەدا روون دەبێتەوە کە ئەو هیچ گومانی نییە کە کرمانجی ناوەڕاست و باکور دوو لەهجەی کوردیین، زمانی سەربەخۆ نین. کەچی خودی نوسەر کە دێتە سەر پرسی بە ستاندارد کردن، (سۆرانی و کرمانجی) لێ دەبێتە دوو زمانی سەربەخۆ، هەموو مافەکانی زمانێکی سەربەخۆ بەم دوو لەهجە کوردییە دەدات وەک بەکارهێنانیان بۆ ئیدارە و پەروەردە، لەسەر پارە و پاسپۆرت نووسینیان،.. هتد.

لەمبارەیەوە دەڵێ: "وادیارە شۆڤینیسمی سۆرانی ناتوانێ لەو چوارچێوەیە بێتەدەر کە شۆڤینیسمی نەتەوەکانی دی دایانڕێژتووە. بۆ وێنە، کاتێکی من پێشنیاردەکەم کە لە "حکوومەتی هەرێمی کوردستان" دا دەکرێ دوو لەهجە رەسمی بن و بەڵگە رەسمییەکان وەکوو پاسپۆرت و پارە بە هەردوو لەهجە بنووسرێن، سۆرانیخوازەکان وەپێش حاکمەکانی بەغدا دەکەون و بە سەرسووڕمانەوە دەڵێن شتی وا هەرنابێ و بە سووکایەتیکردنەوە دەڵێن ئەوە کۆمێدییە".
بۆ نمونە کاتێک نوسەر ئیشارەت بە پارەی چەند وڵاتێک دەدات، کە بە چەندین زمانی جیاواز نووسراون، ئیدی ئەمە دەکاتە پاساوێک بۆ ئەوەی پارە و دۆکۆمێنتە رەسمییەکانی هەرێم بە دوو لەهجەی کرمانجی باکور و ناوەڕاست بن ، نوسەر دەڵێ: "رەنگە ئەوە ئاشکرابێ کە لە روانگەی ئەتاتورک و رەزاشا و حاکمانی بەغدا و زمانناسەکانیان نەتەوە یەکە و یەک زمانی هەیە و زمانەکەی یەک لەهجەی ئەدەبیی و ستانداردی هەیە. بەڵام ئەوەی شۆڤینیستەکان لە خەیاڵی خۆیاندا بە نەڕەخساویی دادەنێن لە مێژە لە ژیانی زمانیی و سیاسیی گەلانی دنیادا لە قەڵەمڕەوی رەخساوییدا وەدیهاتوە.

ئێستەکانێ پارەی کاغەزیی دە رووپیی هیندی بە حەڤدە زمان، پارەی چینی بە پێنج زمان، پارەی سریلانکا و سویسی هەرکامیان بە چوار زمان و ناسنامەی سویسی بە پێنج زمان دەنووسرێن. هەروەها لە پارلمانی کانادا بە دوو زمان و لە بلژیک بە سێ زمان قسان دەکەن.” زۆر سەیرە نوسەر وڵاتێکی وەک هیندستان کە قاڕەیەکە دانیشتوانەکەی 1.18 ملیارە، مۆزائیکێکی گەل و نەتەوەی هەمەچەشنە، زمانی هەمەچەشنی تێدایە، ئەمە دەکاتە بەهانەیەک بۆ ئەوەی ئاخێوەرانی کرمانجی باکور و ناوەڕاست بکا بە دوو نەتەوە و دوو زمانی سەربەخۆ. ئەو زمانانەی لەسەر پارەی کاغەزی دە روپییەی هیندی هەیە، زمانی نەتەوە جیاوازەکانی هیندستانە نەک لەهجەکانی زمانێک، کە ئەمانەن: هیندی، ئەسامی، بێنگاڵی، گوجاراتی، پونجابی، نیپاڵی، کەشمیری، تامیلی، تێلوگو، کاننادا، مالایالام، ئۆریا، کۆنکانی،… هتد، هەر یەک لەو زمانانە چەندین لەهجە و بن لەهجەی هەمەجۆری هەیە، سەر بە خێزانە زمانی جیاوازیشن، هەندێکیان بە ڕێنوسی جیاوازیش دەنووسرێن.

لە هیندستان نەک حەڤدە زمان، زیاتر لە سەد زمان هەیە. بە پێی سەرژمێری 2001 ، 29 زمان لە هیندستان ئاخێوەرانی ژمارەیان لە ملیۆنێک زیاترە،(بۆ نمونە زمانی هیندی 422 ملیۆن ئاخێوەری هەیە، بێنگاڵی 180 ملیۆن، گوجاراتی 46 ملیۆن، ئەسامی 13 ملیۆن، کەشمیری 5.5 ملیۆن، پونجابی 29 ملیۆن، تامیلی61 ملیۆن، کاننادا 38 ملیۆن، تێلوگو 74 ملیۆن..)، 60 زمان ئاخێوەرانی ژمارەیان لە ملیۆنێک کەمترە و لە 100 هەزار زیاترە، 122 زمان ژمارەی ئاخێوەرانی لە 10 هەزار زیاترە و لە 100 هەزار کەمترە. ئەمە زۆر ئاساییە بۆ وڵاتێکی وەک هیندستان بەم هەموو گەل و نەتەوە جیاوازە، لەسەر پارەکەی نەک بە حەڤدە زمان بە چەندین زمانی دیکەی جیاوازی نەتەوە و گەلە جۆربەجۆرەکانی ئەو وڵاتە بنووسرێن، ئەمە فرە زمانی و فرە کولتوری ئەو وڵاتە نیشان دەدات. بەڵام بە نیسبەت کرمانجی ناوەڕاست و باکور یا بە قەولی خۆی(کرمانجی و سۆارنی) ئەمانە دوو نەتەوەی جیاواز و دوو زمانی جیاواز نین، ئەمانە دوو لەهجەی زمانی کوردیین نابێ وەک دوو زمانی سەربەخۆ لەسەر پارە بنووسرێن. دەکرێ لەسەر پارەی عێراقی بە زمانی هەموو نەتەوە جیاوازەکانی عێراق بنووسرێت وەک عەرەبی، کوردی، تورکمانی، سریانی، ئەمە زۆر ئاساییە.

بەڵام نووسینی بە دوو لەهجەی کوردی، دابەشکردنی کوردە بەسەر دوو زمان و دوو نەتەوەی جیاواز. نوسەر دەیەوێ لە ڕێی پارەی دە

روپییەی هیندی ئەفسانەیەک داتاشێ بۆ ئەوەی پاساوی جوت ستانداردی و فرە ستانداردی زمانی کوردی پێ بکات، لەپاڵ ئەوەش (بادینی و سۆرانی) بکات بە دوو نەتەوەی جیاواز و دوو زمانی جیاواز..!! پێویست ناکات لەسەر پارەی وڵاتەکانی دی وەک پارەی چینی و سریلانکی و سویسی بدوێین چونکە ئەوانیش هەمان حاڵەتی پارەی هیندیان هەیە.

ئەمیری حەسەنپور و هاوبیرانی لەگەڵ لەهجە کوردییەکان دوچاری وەهم و ئیشکالیەتێکی گەورە بوون، لای ئەوان لەهجە کوردییەکان ئەگەر زمانێکی سەربەخۆ نەبن ئەوا کەمتر نین، بۆیە وا بە کوڵ و دڵ بە ناوی ئازادی زمانی و دیموکراسیەت خۆیان لێ بووە بە رزگارکەری چەوساوەکان لە ژێر دەستی (شۆڤینیزمی سۆرانی)، شێلگیرانە پێداگری لە مافی یەکسانی بەکارهێنانی هەموو لەهجەکان دەکەن.
بەڵام ئەمە هەتا چەند گونجاوە و چۆن جێبەجێ دەکرێ؟ پاشەڕۆژی زمانی یەکگرتووی کوردی و نەتەوەی کورد چی بەسەر دێ، لای ئەوان جێگەی باس نیە و گرنگیش نیە.

ئەوان باوەڕیان بەوە نیە کە یەک نەتەوە دەبێ یەک زمانی هەبێ، لای ئەوان یەک نەتەوە دەکرێ دوو زمانی ستانداردی هەبێ یا زیاتر، نمونەشیان ئەو زمانانەیە کە لەسەرەوە باسی لێوە کرا. لای ئەوان مەسەلەی بە دیموکراسی کردنی مافەکانی زمان گرنگترن نەک مەسەلەی یەک پارچەیی نەتەوەیی، ئەگەر هەرچەندە ئەمە لە ئاکامدا بە مەرگی زمانی کوردیش تەواو بێت. وەک نوسەر خۆی دەڵێ "سۆرانی، ئێستە لە پلەی دەسەڵاتداریدایە و سۆرانی-ئاخێوان دەبێ زیاتر و زووتر لە کورمانجی-ئاخێوان و ئاخێوەرانی لەهجەکانی دی ئاڵای دێمۆکراسی زمانیی و مافی زمانیی هەڵبکەن، و ئەو ناکۆکییە وەک کێشەی ماف و دیمۆکراسی چاولێبکەن نەک وەک کێشەی دەم بەهاوارانەی "چەند پارچە بوونی نەتەوە".

تێکەڵکردنی مافی لەهجەیی و زمانی و بەستنەوەیان بە مەسەلەی دیموکراسیەت و مافی مرۆڤ، ئەو باسەی زۆر بە چڕی تەمومژاوی کردووە. نوسەر بۆ ئەم مەبەستەش ئیشارەت بە جاڕنامەی جیهانی مافی زمانی دەکات و دەڵێ: " لە دنیای زمان و سیاسەتدا لە سی ساڵی رابردوودا، هەنگاوی خێرا بەرەو نیزامێکی زمانیی دیمۆکراتی هەڵێندراوە. بۆ وێنە، لە زانستی زمانناسیدا ئێستە باسی "زمانناسیی رزگاریخوازانە" دەکرێ و پێوەندییەکانی دەسەڵات و زمان بە شێوەیێکی بەرینتر لە جاران لێکدەدرێتەوە و تیۆریزەدەکرێ. لە بواری مافیشدا، مافی زمانیی ئێستە بە شێوەیێکی بەرین و قووڵ وەکوو "بەیانییەی جیهانی مافە زمانییەکان"(1996) گەڵالەکراوە و

لە لایەن یۆنێسکۆ، و زۆربەی رێکخراو و بزووتنەوەکانی مافی مرۆق، و زمانناسان پەسندکراوە” دوبارە نوسەر لەهجە لەگەڵ زمانێکی سەربەخۆ تێکەڵ دەکا.

ئەوەی لە جاڕنامەی جیهانی مافی زمانی هاتووە زۆر ڕاستە، میللەتی کورد ئەوە سەدەیەکە لەپێناو ئەو مافانە خەبات دەکات، ئەمڕۆ ناکرێ ئەو مافانە لە نەتەوەیەکی دی زەوت بکات. ئەو جاڕنامە جیهانییە دژ بە چەوسانەوەی زمانییە کە لە هەر شوێنێکی جیهاندا دژ بە گەلێک یان نەتەوەیەکی دیاریکراو ئەنجام بدرێ، بۆ نمونە ئەگەر کورد مافی زمانی لە تورکمانەکانی کوردستان زەوت بکات یان لە مەسیحییە سریانییەکان، ئەوا دەکرێ بڵێین چەوسانەوەی زمانییە لەلایەن کورد. جاڕنامەی جیهانی باسی لەهجەکانی زمانێک ناکات کە لە نێوان خۆیان ڕێک دەکەون لەهجەیەک بکەن بە زمانی ستاندارد بۆ نەتەوەکەیان، باسی ئەوە ناکات کە زمانێک چەند لەهجەی هەیە هەر هەمووی دەبێ بۆ نووسین بخرێتە کار و بە ستاندارد بکرێ، ئەوان هیچ پەیوەندییەکیان بە میللەتێک نییە کە دەیەوێ کاروباری زمانی خۆی راستە ڕێ بکات. زۆر نابەجێیە، دیموکراسیەت و مافی مرۆق و جاڕنامەی جیهانی مافی زمانی بکرێن بە ئامرازێک بۆ لەبار بردنی پرۆسەی بە ستاندارد کردنی زمانی کوردی لە کورستان. ئەمە تەنها بۆ چاوبەست و چەواشە کردنی ئەسڵی بابەتەکەیە و ماسی گرتنە لە ئاوی لێڵ.

من وەک کوردێکی کە بە لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست دەدوێم، ئەو خۆشەویستیەی بۆ لەهجەکەی خۆم هەمە، هەمان خۆشەویستیم بۆ هەموو لەهجەکانی دیکەی کوردی هەیە، هەموویان بۆمن کوردیین. سەبارەت بە ستاندارد کردنیش هەر لەهجەیەکی کوردی بکرێتە بنچینەیەک بۆ بە ستاندارد کردنی زمانێکی یەکگرتووی کوردی بە لامەوە زۆر ئاسییە. من دەستبەرداری لەهجەکەم دەبم لەپێناو زمانێکی یەکگرتووی نووسین کە هەموو کورد بەیەکەوە کۆدەکاتەوە. خۆشەویستی لەهجەیی نابێت وا لە من بکات تەعەسوب بنوێنم و ئامانجی گەورەی نەتەوەیەک بۆ زمانێکی یەکگرتوو بکەم بە قوربانی لەهجەیەکی ناوچەیی.

زۆر لەوانەی کەدێنە سەر باسی بە ستاندارد کردنی کرمانجی ناوەراست بۆ کوردستانی عێراق هەر وا لە مەسەلەکە تێدەگەن کە ئیدی لەهجەکانی دی وەک بادینی و هەورامی و فەیلی لەلایەن کوردەوە دەچەوسێتەوە مافە زمانییەکانی پێشێل دەکرێ. بەڵام ئەمە وا نیە، یانیش ئەگەر بە ستاندارد نەکرێ ئەوا لەهجەکە بەرەو لە ناوچوون دەچێت و بایەخی نابێت. لەهجە دەکرێ لە زۆر بواری هونەری و کولتوری بەکار بێت و درێژە بە مانەوەی خۆی بدات.

لێرەدا جێگەی خۆیەتی باسی لەهجەی میسری بکەین کە لەهجەیەکی دەوڵەمەندی زمانی عەرەبییە. ئەو لەهجەیە بەشێکی زۆری عەرەب قسەی پێدەکەن، میسر وڵاتێکی پڕ لە دانیشتوانە.

بە هۆی ئەوەی کە ئەم لەهجەیە لە بواری هونەری وەک شانۆ و دراما و تەمسیلی و سینەما، گۆرانی ،...هتد لە میدیای وڵاتە عەرەبییەکان بە شێوەیەکی فراوان بە کاردێت، بووە بە لەهجەیەکی باڵا دەستی نێو لەهجەکانی زمانی عەرەبی، لە سەرانسەری وڵاتانی عەرەبی دەتوانن تێی بگەن یا قسەی پێ بکەن. وەک دەبینین زمانی ستانداردی عەرەبی کە پێی دەڵێن عەرەبی(فصحی) لەهجەی میسری لە ناو نەبردووە و مافی بەکارهێنانی لەهجەکەی لێ زەوت نەکردووە. دەکرێ لەبارەی لەهجەکانی دیکەی عەرەبی وەک لوبنانی و عێراقی و سوری و مەغریبی ،.. هەمان شت بگوترێ.

بە پێی تیۆرەکەی ئەمیری حەسەنپور بۆ ئەوا هەموو گەلانی عەرەبی دوچاری چەوسانەوەی زمانی هاتوون، چونکە لەهجەکەیان نەکراوە بە زمانی ستانداردی نووسین و خوێندن، شۆفینیزمی زمانی ستانداردی عەرەبی بە لەهجەی قوڕەیشی هەموو مافە زمانییەکانی گەلانی عەرەبی پێشێل کردووە..! نەخێر ئەو زمانە ستانداردە عەرەبییە گشت عەرەبی هەر لە خەلیجەوە تا ئۆقیانوسی ئەتڵەسی گەیاندۆتەوە یەک، دەتوانن بە زمانێکی یەکگرتوو، ئەلفوبێیەکی یەکگرتوو لەگەڵ یەک ئاخاوتن بکەن و بەرهەمی ئەدەبی و هونەری و شارستانی یەکدی بخوێننەوە. ئەو زمانە ستانداردە وای کردووە هەموو عەرەب سەرەڕای جیاوازی کولتوری و مێژوویی و جوغرافی، سەرەرای بوونی زیاتر لە بیست دەوڵەتی عەرەبی سەربەخۆ، بە هۆی ئەو زمانەوە لەگەڵ یەک پەیوەندیان هەبێ و هەست بە ئیتیما بۆ یەک نەتەوە بکەن، هەر ئەو زمانە ستانداردەش وا دەکا کە لە داهاتوو – هەڵبەت ئەگەر خۆیان بیانەوێ- سنورەکان هەڵگرن و ببن بە یەک نەتەوەی خاوەن یەک دەوڵەتی نەتەوەیی.

یەکێک لەو وڵاتە عەرەبیانەی کە لەهجەکەی تەواو لەگەڵ لەهجەکانی دیکەی عەرەبی جیاوازە، لەهجەی مەغریبە. من بەش بەحاڵی خۆم دوو جار سەفەری مەغریبم کرووە و لەسەرانسەری ئەو وڵاتەدا گەڕاوم. لە مەغریب هەرچەند هەوڵم دەدا بەو لەهجە عەرەبیە عێراقییەی کە دەیزانم لەگەڵیان بدوێم، بەڵام جیاوازی نێوان ئەو دوو لەهجە عەرەبییە ئەوەندە زۆر بوو نە ئەوان لە من حاڵی دەبوون و نە منیش لەوان حاڵی دەبووم. زمانی ستانداردی عەرەبی کە لەو وڵاتە دەخوێندرێت، هەموو خوێندەوارێک دەتوانێ قسەی پێ بکات، منیش لە قوتابخانە بەو زمانە ستانداردە خوێندومە ئیدی دەمتوانی لەگەڵیان

وەک زمانێکی هاوبەش بە ئاسانی گفتوگۆ بکەم. ئەمەڵ بایەخی زمانی ستاندارده بۆ نەتەوەیەک کە زمانەکەی فرە لەهجە و فرە زاراوەیە و میللەتەکەشی فرە کولتورە. دەی ئەگەر ئەوان ئەو زمانە ستانداردەیان نەبێ لەهجەی مەحەلی خۆیان بکەن بە ستاندارد چییان بەسەر دێ؟ ئەمە پرسیارێکە بۆ ئەمیری حەسەنپور و هاوبیرانی.

ئەوەی ئەوان بۆ زمانی کوردی داوای دەکەن، تا ئێستا هیچ زمانناسێک ئەو کارەی بە زمانەکەی نەکردووە. هەر میللەتێک لە قۆناغی بە ستاندارد کردنی زمانەکەیان بە گیانی هاوکاری و لەیەکگەیشتن و قوربانی دان پێکەوە لەسەر لەهجەیەک ڕێک کەوتون و بوون بە خاوەن زمانێکی یەکگرتوو. تەجرەبەی بە ستاندارد کردنی زمانەکانی دنیا ئەوە نیشان دەدات.
لەم سەردەمی بە جیهانی بوون و زۆری پەیوەندییەکان و زاڵ بوونی زمانە گەورەکانی جیهان بە تایبەت زمانی ئینگلیزی، زمانە بچوکەکان لەبەردەم ئەو شەپۆلە توندەی بە جیهانی بوون توانای خۆگرتنیان نییە و وەک گەڵای دار هەڵدەوەرن. ئەمڕۆ لە جیهاندا هەر دوو هەفتە جارێک زمانێک لە ناودەچێت و دەمرێت، هەندێک لە شارەزایانی زمانناسی پێشبینی ئەوە دەکەن کە لەو حەوت هەزار زمانەی کە ئەمڕۆ لە دنیا قسەی پێدەکرێ، رەنگە تا کۆتایی سەدەی بیست و یەکەم تەنها هەزار زمانێک بمێنێتەوە.

بۆیە نەک هەر زمانی کوردی بەڵکو زمانە زیندووەکانی ئەوروپاش کە بە ژمارە کەمن و تەنها لە وڵاتەکانی خۆیاندا بەکاردێن وەک هۆڵەندی و سوێدی و دانیمارکی و.. هتد ترسی ئەوەیان هەیە لە پاشەڕۆژدا زمانەکانیان بایەخی نەمێنێت و زمانێکی جیهانی جێگەی بگرێتەوە، ئەمە چ جای زمانی کوردی کە زمانێکی یەکگرتوو و بەهێز و فەرهەنگێکی دەوڵەمەندی نووسینی نیە، کتێبخانەیەکی دەوڵەمەندی نیە، تەنها بە شێوەیەکی مەحەلی بە کاردێت. ئاخۆ چارەنوسی ئەو هەموو لەهجە ستانداردەی کوردی چی بەسەر بێت؟ یا ئەو ستانداردەی بۆ بن لەهجەی بادینی پێشنیار دەکرێ لەبەردەم ئەم گەردەلولە توندەدا چۆن خۆی دەگرێ؟ چۆن دەتوانێ بکەوێتە سەرپێ و ببێ بە ستاندارد و وەڵامی ئەو هەموو پێویستییانە بداتەوە، لەم سەردەمە جەنجاڵەی ئەمڕۆدا چۆن دەتوانێ درێژە بە بوونی خۆی بدات؟
ئەوان داوای بە ستاندارد کردنی لەهجەکان دەکەن بەڵام هەرگیز باسی ئەوە ناکەن ئەمە چۆن پیادە دەکرێ و میکانیزمەکەی چییە؟ باسی ئەوە ناکەن ئەدی کورد بۆ ئیدارە و سیستەمی خوێندن لە قوتابخانە و زانکۆکان بە چ زمانێک بێ، ئەوان رەنگە بڵێن هەر ناوچەیەک بە

لەهجەکەی خۆی بێ، ئایا ئەمە تا چەند کارێکی عەمەلییە، لە کوردستان چوار زمانی ئیداری هەبێ و چوار زمانی خوێندنی پەروەردە هەبێ چوار زمانی خوێندنی زانکۆ هەبێ. بۆ نمونە کتێبی جوغرافیا یان مێژوو، یان بیرکاری دەبێ بە چوار لەهجە چاپ بکرێن، هەر قوتابییەکی کورد بە لەهجەکەی خۆی بخوێنێ و هیچ کامیان لە یەکتر تێنەگەن، هیچ کامیشیان نووسینی ئەویدی نەخوێنێتەوە، ئایا ئەمە دەبێ بە چی؟ ئەو وڵاتە چی بەسەر دێ؟ چ فەوزایەکی زمانی بۆ ئەو نەتەوەیە دروست دەبێ؟
دوای کارەساتی ئەنفال و کیمیابارانی هەڵەبجە، لە هەموو کورد ئاشکرا بوو کە ڕژێمی بەعس هیچ هەنگاوێک بۆ زمانی کوردی و فەرهەنگی کوردی هەڵنانێت مەگەر بە مەبەستی سڕینەوە و ڕیشەکێش کردن و شێواندنی فەرهەنگی کوردی نەبێت. لەو ڕۆژە سەختانە ئەو ڕژێمە بە مەبەستی قووڵکردنەوەی جیاوازی زمانی لە نێو کورد و خستنەوەی دوو بەرەکی، لە بەغدا دوو ڕۆژنامە بە زمانی کوردی دەر دەکات: (ئاسۆ) بە لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست، (بزاڤ) بە لەهجەی کرمانجی سەروو بە شێوە بادینییەکەی. وەک دەبینین ئەم جوت ستانداردییەی ئەمڕۆ هەر ئەو بەرنامە کۆنەیە، ئەمجارە لە ڕێی ڕۆشنبیران و زمانناسانی کورد بانگەشەی بۆ دەکرێ و هەوڵی پیادە کردنی دەدرێ، ئەمجارە نەک تەنها بۆ دوو ڕۆژنامە بەڵکو بۆ دوو زمانی ستاندارد و دوو هەرێمی زمانی..!

ئەنجامی باسەکە

هەر نەتەوەیەک لە پرۆسەی بە نەتەوە بوونیدا، هەوڵی پێکهێنانی زمانێکی یەکگرتووی ستاندارد دەدات، بۆ ئەوەی گشت ئەندامەکانی ئەو نەتەوەیە یەک زمانی نووسین و خوێندنیان هەبێ. بە دوو ستاندارد کردنی دوو لەهجەی زمانی نەتەوەیەک یا بەکارهێنانی هەموو لەهجەکانی بۆ نووسین، بێجگە لەوەی کە زمانەکە هەرگیز یەکگرتوو نابێ لە پاشەڕۆژیشدا دەرئەنجامێکی ترسناک و خراپی بۆ سەر نەتەوەکە و زمانەکە دەبێ.
ئەزمونی نەرویج ئەوە نیشان دەدات کە جوت ستانداردی تەجرەبەیەکی سەرکەوتوو نییە بۆ یەک نەتەوە. هەرچەندە بە هۆی بارودۆخی مێژووی و سیاسی و کۆمەڵایەتی لە وڵاتەکە پیادە کراوە، بەڵام بەردەوام هەوڵی ئەوەیان داوە نەتەوەی نەرویجی و زمانەکەی لە زمانێکی هاوبەش و یەکگرتوو کۆبکەنەوە. ئەزمونی زمانی ئەرمەنیش ئەوە نیشان دەدات کە سەرەڕای جوت ستانداردی زمانەکەی بەڵام لە وڵاتەکەیان هەر یەک ستاندارد بە ڕەسمی ناسراوە، لەپاش ئەوەشدا هەوڵ دەدەرێ هەردوو ستاندارد بکرێن بە یەک.

تەجرەبەی زمانی ئەلبانیش، کە نمونەی زمانێکە ماوەیەک جوت ستاندارد بووە، بەڵام دواتر، نەتەوەکە لەسەر یەک زمانی ستاندارد ڕێک دەکەون، ئەمەش دوبارە پشتگیری لەو ڕایە دەکات کە یەک نەتەوە دەبێ یەک زمانی ستانداردی هەبێ. ئەزمونی ئەو سێ زمانە ئەوە نیشان دەدەن کە جوت ستانداردی زمانی بۆ نەتەوەیەک دیاردەیەکی تەندروستی زمانی نیە، نامۆیە بە پرۆژەی نەتەوەسازی، کێشە و گرفتی زۆر بۆ وڵاتەکە و نەتەوەکە دەخوڵقێنێ. ئەگەر لە بارودۆخێکی مێژوویی و سیاسی و کۆمەڵایەتیش بە ناچاری بۆ زمانی نەتەوەیەک هاتبێتە پێش، ئەوا ئەو نەتەوەیە هەمیشە هەوڵی یەکگرتن و یەکخستنی زمانەکەی داوە.

جوت ستانداردی بۆ زمانی کوردی کە لە چوار لەهجەی سەرەکی پێکدێت دیاردەیەکی نەگونجاو و ناپەسندە، پیادە کردنی لە کوردسانی باشور زەمینە خۆش دەکات بۆ هەموو لەهجە سەرەکییەکانی دی کە ئەوانیش هەمان ڕێجکەی بە ستاندارد بوون بگرنە بەر.
کەواتە ئەو جوت ستانداردییەی کە ئەمیری حەسەنپور و هاوبیرانی بۆ کوردستانی باشور دەیخەنە روو، دوبارە کردنەوەی تەجرەبەیەکە پڕە لە گرفت و کێشە و دوو بەرەکی زمانی لە نێو یەک نەتەوەێ. پیادە کردنیشی لە هەرێمی کوردستاندا، فەوزایەکی زمانی لێدەکەوێتەوە، رەنگە ئەو کاتەش چارەسەر کردنی زۆر دژوار بێت. لە ئەنجامیشدا وەک یەک نەتەوە هەر دەبێ لەسەر یەک زمانی ستاندارد ڕێک کەونەوە.

sudad.rasool67@gmail.com

-______________

پەراوێز و سەرچاوەکان

[1] – چەندین دابەشکردنی جیاواز سەبارەت بە لەهجە سەرەکییەکانی زمانی کوردی هەیە. ئێمە لەم باسەدا پشت بە دابەشکردنەکەی دکتۆر فوئاد حەمە خورشید دەبەستین کە زمانی کوردی بۆ چوار لەهجەی سەرەکی دابەشکردووە: لەهجەی کرمانجی باکور، لەهجەی کرمانجی ناوەراست، لەهجەی کرمانجی باشور، لەهجەی گۆران. لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست چونکە شوێنە جوغرافییەکەی لە ناوەڕاستی کوردستان هەڵکەوتووە ، ئەو ناوە گونجاوترە تا کرمانجی خواروو. کرمانجی ناوەراست ئەو بن لەهجانە دەگرێتەوە: موکری، سۆرانی، ئەردەلانی، سلێمانی، گەرمیانی. ئەمڕۆ بە هەڵە لە نێو خەڵک و هەتا رادەیەک لە نووسینیش بە تایبەت لە نووسینەکانی ئەمیری حەسەنپور ئەو لەهجە سەرەکییە بە سۆرانی ناو دەبا، ئەمە لە کاتێک سۆرانی تەنها بن

لەهجەیەکی ئەو لەهجە سەرەکییەیە. بڕوانە: الدکتور فؤاد حمە خورشید، اللغة و اللهجات الکوردیة، دار الثقافة و النشر الکردیة، بغداد، 2005.

[2] – ئەمیری حەسەنپور، کوردی وەک زمانێکی جوت ستاندارد. بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: http://www.kurdishacademy.org/?q=node/22

[3] – ئەمیری حەسەنپور، شۆڤینیسمی سۆرانی و ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگی هەولێر، ژمارە 22، ئاداری 2010.

[4] – Johan Myking, Standardization and language planning of Terminology: the Norwegian experience, International Congress on Terminology, Donostia – San Sebastian, 1997.

ئەم لێکۆڵینەوەی پرۆفیسۆر یۆهان مایکینگ لە گۆڤای ناوبراو بڵاو کراوەتەوە، بەڵام لە ئینتەرنێت بە فایلی پی دی ئێفش دەست دەکەوێ.

[5] – Ernst Håkon Jahr, The standardization of modern Norwegian: origin, development and prospects, p.1.

ئەم لێکۆڵینەوەی پرۆفیسۆر ئێرنست هاکۆن یار، محازەرەیەک بووە لە ئینستیتوتی کەتەلان لە بەرشەلۆنە لە ساڵی 2008 پێشکەش کراوە. پەیوەندیم بە نوسەر خۆی کرد، گووتی: تا ئێستا لە هیچ کتێب و گۆڤارێک بڵاو نەکراوەتەوە. لەم وێبسایەتە دەست دەکەوێ:
http://www.edocfind.com/en/ebook/The%20standardization%20of%20modern%20Norwegian:-1.html

[6] – Ibid., p.1.

[7] – Brief History of the Norwegian language – A summery of 1500 years.

بۆدرێژەی ئەم باسە بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:
http://www.norwaves.com/brief-history-norwegian-language-summary-1500-years.html

[8]- Gjert Kristoffersen, The phonology of Norwegian, Oxford University Press, 2000, p.5.

[9] – Larson Karen A, Learning without lessons: socialization and language change in Norway, University Press of America,1985, p.40.

[10] – Ibid., p. 43.

[11]- Johan Myking، Standardization and language planning of Terminology: the Norwegian experience, p.3.

[12] – Ernst Håkon Jahr، The standard of modern Norwegian:

origin, development and prospects, p.5-6.

[13] – Ibid., p.16.

[14] – Kevork B. Bardakjian and Robert W. Thomson, A textbook of western Armenian, Delmar, New York: Caravan Books, 1977, p.1.

[16] – Jasmine Dum-Tragut, Armenian, Modern Eastern Armenian, John Benjamins Pub. Company, Philadelphia, 2009, P. 3.

[17] -Ibid., p.2.

[18] – Herausgegeben von , Ulrich Ammon, Sociolinguistics: an International Handbook of the Science of Language and Society, Volume 3, Thomas Muntzer, Berlin, 2006, p.1900.

[19] – Jasmine Dum-Tragut, Armenian, Modern Eastern Armenian, p.4

[20] – Herausgegeben von, Sociolinguistic, p. 1901.

[21]- بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی لەهجەکانی ئەلبانی و دابەشبونی جوغرافی و خەریتەی لەهجەکانی، بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: www.albanianlanguage.net

[22] – Leonard Newmark, Standard Albanian: a reference grammar for students, Stanford University Press, 1982, p.6.

[23] – Arshi Pipa,The politics of language in socialist Albania, Distributed by Columbia University Press, 1989, p. 1-2.

[24] – Ibid., p.xii.

[25] – Leonard Newmark, Standard Albanian: a reference grammar for students, p8.

[26] – Ibid., p.8

[27] – Arshi Pipa,The politics of language in socialist Albania, p.4

[28] – Leonard Newmark, Standard Albanian: a reference grammar for students, p.8.

[29] – Arshi Pipa, The politics of language in socialist Albania, p.5.

[30] – ئەمیری حەسەنپور،شۆڤینیسمی سۆرانی و ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگی هەولێر، ژمارە 22، ئاداری 2010. هەروەها بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: http://ruwange.blogspot.com/2010/03/blog-post.htm

[31]- Amir Hassanpour, Nationalism and Language in Kurdistan 1918 – 1985, Mellen Research University Press, San Francisco, 1992, p.71.
[32] – E. J. Hobsbawm, Nations and Nationalism since 1780: programme, myth, reality, Cambridge University Press, 1990, p.60-61.
[33]- بڕوانە ماڵپەڕی ڕوانگە : http://ruwange.blogspot.com/2010/03/2.htm
[34]- بڕاونە ئەمیری حەسەنپور، کوردی وەک زمانێکی جوت ستاندارد لە ماڵپەڕی: http://www.kurdishacademy.org/?q=node/22
[35] – گۆڤاری مەتین، ژمارە 190، ساڵی 2010.
[36] – بڕوانە ئەمیری حەسەنپور، شۆڤینیسمی سۆرانی و ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگی هەولێر، ژمارە 22، ئاداری 2010.
[37] – بۆ دەقی چاوێکەوتنەکە بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: http://www.kotikieli.com/kurdi/farsi/farsi.dwt لەو شوێنەی کە باس لە فرە ستانداردی زمانی عەرەبی دەکات دەقە فارسییەکەی ئەمەیە: ” در مورد عربی هم، با تجزیەی سرزمین های عربی بە حدود بیست دولت-ملت و رشد ناموزون اجتماعی-اقتصادی امروز زبان عربی چند استاندارد دارد: قاهرە، دمشق، مراکش، بغداد و غیرە.”

[38] – بۆ بیروڕای جەعفەر شێخولئیسلامی لە بارەی فرەستانداردی و پشتگیری بۆ ئەمیر حەسەنپور بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: http://ruwange.blogspot.com/2008/04/blog-post_30.html، هەروەها لەبارەی تێکەڵ کردنی لەهجە لەگەڵ زمانێکی سەربەخۆی ستاندارد بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: http://wwww.kurdishacademy.org/?q=fa/node/712. بۆ بیروڕای حەسەنی قازی لە بارەی جوت ستانداردی بڕوانە ئەم ماڵپەرە: http://wwww.kurdishacademy.org/?q=fa/node/95.
[39] – وتوێژ دەگەڵ دکتۆر ئەمیری حەسەنپور، زمان و زاراوە، بۆ دەقی چاوپێکەوتنەکە بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: http://hedih.blogspot.com/2004/02/blog-post_07.html
[40] – ئەمیری حەسەنپور، شۆڤینیسمی سۆارنی و ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگی هەولێر، ژمارە 22، ئاداری 2010.
[41]. هەمان سەرچاوەی پێشوو.
[42] – بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی زمانەکانی هیندستان بڕوانە ماڵپەری ویکیپێدیا : http://en.wikipedia.org/wiki/Languages_of_India

[43] – لە چاوپێکەوتنێکی جەعفەر شێخولئیسلامی ئیشارەت بەوە دەدات کە رەنگ بۆ زمانی کوردیش هەمان چارەنووسی زمانی لاتینی بۆ برەخسێ و هەر لەهجەیەکی کوردی ببێت بە زمانێکی سەربەخۆ، هەروەک چۆن زمانی لاتینی لە ئەوروپا کۆتایی هات و زمانی فەرەنسی و ئیتاڵی و ئیسپانی و ڕۆمانی و کەتەلانی لێ پەیدا بوو. هەروەها ئەو پێی وایە لەهجە کوردییەکان□ زمانە□ کوردییەکانن لەهجە نین. بۆ خوێندنەوەی دەقی چاوپێکەوتنەکە، بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: http://hedih.blogspot.com/2004/02/blog-post_23.html

[44] – ئەمیری حەسەنپور، شۆڤینیسمی سۆرانی و ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگی هەولێر، ژمارە 22، ئاداری 2010.

[45]- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

[46] – بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە ئەم ماڵپەڕە: www.nationalgeographic.com/mission/enduringvoices